

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

WIDENER

HN 9ZSD \$

780 5010.298

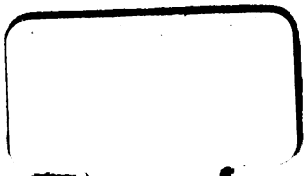
HARVARD COLLEGE
LIBRARY

THE GIFT OF
PETER
SLUSARCHUK

1953

А. КАЩЕНКО.

PETER SLUSARCHUK
260 HANOVER ST.
BOSTON, MASS.

Запорожська Слава

(Дієписне оповідання)

ЦІНА 50 ЦЕНТІВ.

НАКЛАДОМ СІЧОВОГО БАЗАРУ

103 AVENUE A,

NEW YORK, N. Y.

А. Кащенко.

PETER SLUSARCHUK
260 HANOVER ST.
BOSTON, MASS.

Запорожська Слава.

(Дієписне оповідання.)

НАКЛАДОМ СІЧОВОГО БАЗАРУ
34 E., 7th Street New York, N. Y.
— 1919 —

Slav 5070.29.18

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUN 11 1954

Гетьман Зейовий Богдан Хмельницький.

Запорозьська Слава.

О П О В І Д А Н Н Я .

“Було колись — в Україні
Ревіли гармати.
Було колись — запорожці
Вміли панувати.”

Т. Шевченко.

I.

Те, про що я казатиму, діялося за часів Великої Руїни. А сталася та руїна на Україні ось через що.

Славний гетьман наш Богдан Хмельницький, більше як за два віки до наших часів, огнем і мечем визволив Україну з під польської кормиги. Але ні з якого боку Україна не мала ніякого захисту, а звідусіль її оточали вороги: з південної сторони татари та турки, з сходу Московське царство і з заходу Польща. До того ж ще, на лихо нам і собі, польський король не схотів жити поруч з вільною Україною, як з рідною сестрою, та почав знову на нас воювати, щоб під свою владу підхилити.

Тоді Хмельницький, щоб захистити Україну, став з Московським царем у спілку, умовившись, щоб як вороги насідатимуть на Московщину, то б Україна порятунок їй давала, як же хто утиску-

053X134

ватиме Україну, то Московщина би їй допомагала.

Спершу Москва, справді, почала за Україну воювати з Польщею, але далі не додержала умови, тай післала сказати польському королеві оттак:

“Ніж нам за Україну воювати, та кров своїх людей проливати, то краще поділимо її поміж себе. Вона велика, — буде й на тебе, й на мене.”

На тому й король польський згодив ся, тай розкраяли вони Україну на двоє, а Дніпро зробили межею меж Польщею та Московщиною. Та так нишком це зробили, що Українці про ту подію не зразу й довідали ся.

Таким робом, Україна, ставши у спілку з Московною, не тільки не знайшла собі у неї заступника свої волі, але навпаки придбала ще й другого гнобителя, ще могутнішого за Польщу, так, що коли хто з Гетьманів намагав ся знову визвеляти Україну від неволі, як от, наприклад, Петро Дорошенко, то на його накидалися нелюде Польща, як раніш, а вже в двох з Московщиною.

Богдана Хмельницького, коли поділили Україну, на світі вже не було. Україна, що тільки недавно визволяла ся з неволі, не мала ще часу упорядкуватись і зміцнити, а через те й не мала сили спільно стати за свою волю, єдність і незалежність, не мала змоги подужати двох могутних ворогів.... І почалося на Україні лихоліття, що народ прозвав “Великою Руїною.”

На правому боці Дніпра козаки обірали одного гетьмана, а на лівому треба було обірати ин-

шого, бо цей мусів присягати королеві, а той цареві.

Гетьмани забували, що вони брати, і кожен мав на думці, щоб опанувати другою половиною України. Через те вони починали воювати помеж себе, водючи братів на братів.... І точилася по Україні братня кров, руйнувалися і випалювалися оселі і городи, а діти й жінки козачі тинялися по руїнах, поки не вмерла з безхліб'я.

Люди лютували на своїх гетьманів, не розуміючи, з чого пішов той розрух, і, скинувши одного гетьмана, обирали собі иншого... Але після сього ставало ще гірше, бо на Україні одразу бувало по три й по чотири гетьмани, і всі вони помеж себе воювали.

У такі смутні часи на необоронену Україну набігали хижі татарські орди, що прибули з Криму та по степах від Дунаю здовж Чорного моря аж до Кубані. Татарва забрала у неволю з сел і городів України стільки людей, скільки хотіла.

Сусіди, що поділили Україну помеж себе, не мали сили й бажання захистити її від татар; гетьманам же українським забороняли узброювати богато козаків, боялися, щоб не скинула Україна з себе такого ярма, що вони на неї наділи.

На Запорозжжі у ті тяжкі часи був кошовим славний лицар, Іван Дмитрович Сірко.

Ще запокійного гетьмана Богдана Хмельницького бився Сірко з ворогами своєї землі і тоді ще здобув собі велику славу поміж козаками. Після смерти Хмеля, як пішов розрух меж гетьмана-

ми, Сірко завжди давав потугу тому, хто як він розумів, бив ся за правду; прочувши ж, що польський воевода Чернецький зруйнував оселю покійного Богдана, Суботово, і викинув геть з домовини його останки, Сірко з низовим товариством запорожським грізною карою прийшов по Україну, руйнуючи польські замки, випалюючи панські будинки і геть проганяючи польське військо.

Перекидаючись з запорожцями з одного краю України до другого, Сірко, завжди мав на думці, що одвічні й найлютіші вороги України були бусурмени, і через те ніколи не кидав з очей татарської орди. Як тільки було орда сікала ся набігти на християнській землі, він залишав усе і йшов перестрівати орду; а як коли не постерігав перепинити її на поході з Криму, то сам вкидав ся у необоронні татарські землі, щоб орда, почувши про те, повертала назад.

Не один раз воював Сірко Крим і морем. Не один раз ходив він байдаками у лимани під турецький Очаків, під Акерман і дунайські городи. Як би списати все те, що Сірко на своїому віку наробив та полічити всю ту шкоду, що він чинив бусурменам, то певно, що не стало б ні паперу, ані кісточок на щотах. Через те у своєму ж оповіданні ми зачіпаємо тільки де-що з останніх років його життя.

За все своє довге життя Сірко не знав невдачі. Його орлині очі, здається, бачили те, що робило ся по чужих землях, а вуха чули те, про що радились його далекі вороги. Він почув їх думки і попереджав їх заміри раніш, ніж вороги споряджали ся на славне запорожжя.

Старість, що вже притрусила “оселедець” славного запорожця сніговою порошкою, не перепиняла йому військової праці, і він гарцював на своєму сивому коні поруч з молодиками, витолочуючи копитами запорожських коней татарські степи і добуваючи вічну славу козацтву і всій Україні.

За часів славного кошового Сірка, та за гетьма на чигиринського Дорошенка, недалеко від значно го города Умань у селі Рясно помереженому зеленими садками, жила удова козака Чміля, Пріська, з дочкою Санькою. Пріська зостала ся після чоловіка ще молодою, але заміж не пішла, а господарювала сама біля свого хазяйства та ростила, як квіточку, дочку Саню, яка зосталася після батька на десятому році.

Минуло шість років, і Санька виросла і розквітчалася дівочою красою. Моторно працює вона весь день, допомагаючи матері, а у вечері весело співає з подругами на вулиці пісень, грає у гуси, у горідуба і, мов метелик, крутиться помеж молоддю... А тут почав уже задивлятись на неї бравий парубок з їхнього ж села, Гриць Зачепа.

Що далі, то все частіш Грицько біля Саньки, та все пильніш зазирає їй у вічі, а Салька з того погляду мліє,... і любо їй те,... і Грицька вона не цурається.

Одного вечера, як парубки з дівчатами грали на леваді у горідуба, Санька, тікаючи від Грицька, забігла аж за куці, але Грицькові того тільки було й треба: він піймав її там, міцно стулив у обіймах та й поцілував. Палахнуло з того серце дівчини коханням і через кілька днів обіцялася вона Грицькові стати за дружину, а через два тижні після того подавала й рушники.

Любо та тихо кохалися молодята, Санька і Грицько, не терплячи дожидаючись Покрови, коли мали спаруватися на віки... Але не так склалося як жадалося: насунулося несподіване лихо і згубило їхню долю... Набігла на Україну татарська орда, та так набігла з зенацька, що не тільки по селах, а навіть і в самій Умані не всіли люди ані узброїтись, ані поховзтись, і поки почули про орду, то вже їхні оселі полум'ям понялися.

Зачувши на селі гвалт і побачивши татар, Грицько Зачепа вхопив батькову шаблю і кинувся до хати своєї милої, але там уже господарювали не вірні.

Ватажок того загону, що набіг на село, бравий, молодий татарин. Джумалі Ага, на очах Грицька, мов хижа шуліка, вхопив йому милу, його мале ньку Саню, і скрутив їй за спину руки.

Грицько бачив, як нещасна Саньщина мати зубами, мов вовчиця, вкусила невірнього за руку, але не всів він до їх доскочити, як мати лежала вже долі мертва, а Саньку Джумалі Ага держав зомлілу у обіймах. Лютою звірюкою кинув ся був Грицько на бусурмена, але того захистила ціла купа татар з голими шаблями.

Бачучи свою милу у руках бусурмена, Грицько був байдужий до того, скільки навколо неї всрогів. В його голові не вставало питання про те, чи зможе він дин що зробити, чи може тільки забавити свю волю, або поляже трупом... Він почув тільки, що треба врятувати кохану дівчину. Це почуття дало йому надзвичайну силу, і він, махнувши двома важкою шаблею, зняв голови двом невірним, ... але тут його вхопили з заду за ноги, звалили на землю і надавили так, що йому забило дух.

Грицько прочунав вже не скоро і то від гострого болю. Це його били батогами, щоб він уставав;

але встати йому не було легко, бо його руки були вкручені за спину і звязані.

“Боже мій, де Саня?” було першою Грицьковою думкою.... Спромогшизь підвестись, він озирнув ся навкруги.

Але милої його вже не було поблизу. Він тільки бачив, як посеред полум'я і крові татари ловили людей, що мигушили ся мов вівці по кошарі. Хто обороняв ся, того вбивали, а хто не мав чим оборонятись, того вязали і батогами гнали на майдан. Дівчат і молодиць всіх вязали і виводили у другий бік за село.

Не багато щ: минуло часу, і на тім місці, де помеж зем'яними садками жовтіли солом'яні стіхи хат, зостали ся тільки роззявлені печі та підійшли ся від їх у гору чорні димарі. помеж тими руїнами, по вулицях і дворищах валяли ся порізані та замордовані люде, та де-не-де тинялися старі, нікому не потрібні діди та баби.

Через годину Санька у гурті з десятима іншими дівчатами бігла по степу за конем Джумалі Аги, привязана до сідла довгою сирицею. Поруч бігли гурти полонянок і полоняників за другими татарами, а щоб ясир, як звали татари живу добич, не дуже заважив коней, позад всякої купи їхав татарин і підганяв полоняників по плечах довгим батогом. Все поле, скільки оком глянь, було вкрите такими гуртами, і що далі вони бігли, то полоняників все більшало.

Так гнали Саньку півдня. Ноження її хоч і були обуті в черевики, але змулили ся в кров; по литках обідраних бодяками, точила ся мазка, покроплюючи степову траву; на спині і плечах її сорочка теж червоніла від крові, що виприскувала після кожного стьобка батогом. У роті дівчини запекла ся смага, а рожеві губоньки почорніли і по-

репались.... Проте Санька не почувала всього того, бо мука серця пекла її дужче, ніж боліло тіло.

“Чому не вбили мене разом з матір’ю?” плакала ся дівчина. “За що мушу погібати без родини і без милого, на чужій стороні, у тяжкій неволі?”

В серці дівчини стояло все одне питання: чи живий її милий і де він? З цим питанням звертала ся вона і до сонця, що все те бачило з неба, і до орла, що високо кружляв попід хмарою, і до вітру що подихав на неї теплом... але ні звідки одмови не було.

А тим часом милий її так саме біг, як і вона; у його вже по плечах червоніла мазка, як і в неї. Ще не давно він був зовсім близько від своєї милої тепер же їх одрізняв уже цілий кряж, бо чоловічий ясир гнали прудчіш, ніж жіночий.

“Боже мій! невже я ніколи більше його не побачу?” вдарило питання в Саньчине серце.... І так здавило те питання її серце розпукою, що вона впала зомліла на землю.

Але орда поспішала. Набравши стільки полонянників, вона була вже не гожа до бою, а козацькі коні прудкі і де були зараз козаки, того татари не знали. Була чутка, що в Криму, що Дорошенко беть ся аж по той бік Дніпра з Москалями, деж був Сірко з запорожцями, про те і в Криму не було звістки.

Орда поспішалась і гаятись було ніколи... І от уже лягнув довгий батіг татарина, щоб підвести зомлілу дівчину, але тут саме поглянув назад Джумалі Ага і спинив підняту вже руку ката.

Джумалі Ага вже не вперше обертався в сідлі до своїх полонянок, придивлюючись до їхньої вроди, і його дивувала чорнява, кароока струнка Санька; її ж невимовне горе і роспука пройняли на

віть і його дике серце. Через це бачучи дівчину зомлілою, він одв'язав її од сідла і посадовив поперед себе на коня.

Так, держачи молоду дівчину за стан, віз татарин Саньку розлогими степами до рідного йому Криму. І що далі, то дужче вабило Джумалі до цієї дівчини і він, сам того не помічаючи, все міцніш притуляв до себе її теплий дівочий стан.

Але Саньці рука бусурмена, що горнула її до себе, здавалася холодною гадюкою. Вона знала, що він — лихий розлучник, і почувати біля себе його тіло їй було важче, ніж бігти поміж колючими бодяками. Молода дівчина помічала, що тарина вабить до неї, і її брав жах, що вона не оборонена, скоро буде у його волі.

II.

Так гнали невольників до Дніпра, де татарам треба було перевозитись на їхню сторону.

Орда боялася йти степами на Кизи-Кермень,¹⁾ де у татар був добрий перевіз, бо тим шляхом доводилося б прямувати недалеко від Запорозької Січі, що було небезпечно. Через те татарський ватажок вирішив перевезтись через Дніпро, на Кримську сторону, вище Січі, щоб тоді вже йти лівим берегом безпечно і не поспішаючись. З ціми думками простувала орда до того місця на Дніпрі, де недалеко правого берегу лежить Манастирський острів, а у березі до наших часів уже виріс город Катеринослав.

Прудко тут линули води старого Дніпра, обмиваючи скелі вкритого дубом і вербами острову, що бачив на собі чимало вже народів. Бачив він

¹⁾ Турецька фортеця, де тепер город Береслав в Таврії

Скифів, Половнів і Печенігів; бачив Святослава, князя кийвського, українського; бачив славних гетьманів козацьких: Дашкевича, Байду і Сагайдашного і бідну сірому, що тікала з України на Запорожжя. Всім їм Манастирський острів давав безпешне місто на спочинок і сушняку з свого лісу, щоб зварити вечерю.

Від цього острову Дніпро прямує до високих піскуватих кучург стародавнього міста Остріні, де з рудими Дніпровськими хвилями збігають ся білі, немов би молодші, води річки Самарі.

Поки дотягли татари замордований і знесли ний жіночий ясир до цього міста, більша половина орди з чоловічим ясирем вже два дні була у березі, біля Манастирського острову. Татари збирали тут берегами, де знаходили рибацькі байдаки, вирубали з колод каюки і вязали плоти, щоб завтра почати перевозитись на той бік.

Але орел України, січовий Батько Сірко, не дрімав. Не дурно всі вважали його за великого характерника. Якась невідома сила дала йому звістки не тільки про те, що орда набігла на Україну, але й про те, що вона буде вертатись не на Кизи-Кермень, як найбільше бувало, а на Острінь... І вже Сірко мов той вовк підкрадав ся до того міста.

Кошовий запорожський Сірко не любив брати у походи великого війська, кажучи, що у війні не той промагає, у кого більше війська, а той, у кого військо жвавіше і храбріше, а сам ватажок знає, що робить. І от тепер, коли татари лагодились до переправи, Сірко з двома тисячами січо

виків перевіз ся у порогах на лівий бік Дніпра і уже сидів біля Огрени, у лісі, на Кінському острові, що межив ся з Огринью невеличкою протокою. З цього міста він стежив за всякими порухами ворогів.

Всієї орди було тут тисяч двадцять і не менш того було з нею полоняників. Три дні стояла орда біля Манастирського острова, а рано четвертого дні сріблястий Дніпро зачорнів від плотів і байдаків, що чорною хмарою сунули ся від острова до Огрени.

Першого дня перевезли татари тисяч п'ять орди і вона отаборилась недалеко від берегу, на піскуватих кучугурах Огрени. Сірко бачив те і розглядав у ночі, як і де стоїть татарська варта, але козаків не рушив з міста, бо не прийшов ще до того час.

Другого дня почала орда перевозити невільників і за день перевезла їх теж тисяч з п'ять.

Знову не рушить ся Сірко з міста, хоч де-які, молодчі, козаки, й гомоніли поміж себе, що розумніш би було вирізати цю орду зараз, ніж сидіти у лісі, поки орди перейде на цей бік стільки, що її й не здолаєш.

“Ой, батьку!” озвавсь до кошового один зовсім ще молодий козак, “перевезуть завтра татари ще сюди війська.”

Сірко одразу вгадав, що молодому козакові боязко счепитися з великою силою бусурменів на смертельну січу, бо незвикла ще його рука різати людей, не звикла і душа його мати своє істнован-

ня за ніщо, але він не виявляв своєї зневаги до лежкодухого і тільки очі його, що зорили з під рясних сивих брів, наче ухмиляли ся на промову козака.

—А перевезуть, сину, перевезуть!—одповів спокійно Сірко, виймаючи з рота люльку, —а тищо думаєш?—

“Та наче дуже їх тоді буде багато!” одмовив козак, не дивлячись кошовому в вічі.

Сидячи на вивернутому з корнем вихорем дубі, Сірко спокійно смоктав свою люльку, наче зовсім не вважаючи на те, що за дві верстви від його стояло вороже військо.

— А ти чого ж, сину, сюди прийшов?—спитав він козака.—Чи галушки їсти з татарами, та боїшся, що на всі нестане, коли бусурменів буде багато, чи може їх бити?—

“А вжеж бити!” одмовив козак зовсім уже винувато.

—А коли бити, то тобі зручніш буде, коли ворогів побільшає... більше й переб'єш!—

Після такої відповіді козак не знав уже, куди сховати очі і швидше, заховався поміж купками товариства.

На третій день на кучугури справді переїхало ще п'ять тисяч орди, а на четвертий—стільки ж невольників. Наближився п'ятий день, і Сірко сам став трохи неспокійним, не знаючи, що тепер повезуть татари. Як що орду, думав він, то йому трудно буде здолати п'ятнадцять тисяч ворогів, як же невольників, то він вирятує земляків аж на

п'ять тисяч душ більше, ніж змігби вирятувати сього дні. Сірко покладав так, що орда більше боїться погоні з заду, а ніж сподівається спіткати козаків на лівому боці Дніпра, і через те завтра перевозити ме не військо а невольників.

Сірко й на сей раз, як і завжди, вгадав думки ворогів. На п'ятий день татари справді перевезли ще п'ять тисяч невольників.

Тут на кучугурах був уже і Грицько Зачепа; Санька ж, ще прибула пізніше, зоставалася на лихо, на тім боці.

Не стерпучі муки приймали невольники. Скручені за спиною руки їх потерпли і були не чулі, Ретязі переїли тіло мало не до кости і через те долоні і пучки у всіх посиніли і набрякли, мов колоди. Ноги були позбивані і змулені у кров, а спина вкрилися від батогів кривавим струпом.

Такий був і Грицько. На одній з кочегур, недалеко від берегу, він лежав на піску поруч з другими невольниками, уставивши очі у високе темне, північне небо, що дивилося на його безліч'ю променистих зірок,.. тих самих зірок, що були і там, де він був вільним, на Україні, під Уманю.

“Вони всі тут”, казав собі Грицько. “Всі, що тільки недавно дивились на нас з милою, коли ми у двоє сиділи під вербою рідного села! А ось і волосожар, що його все Саня звала своїм. Тільки однієї зірки не має: не має моєї зірки, моєї милої дівчини!))

“Боже милосердний”! питав далі Грицько: “невже всьому край? Невже я не побачу бі-

льше своєї милої? Невже не побачу рідної України? Невже ти, Боже, не зглянешся на нас безсчастлих і не даси нам порятунку? Завіщо ж ми мусимо загинати?”

І нестерпуча жалоба волі обхопила душу козака,

“Брате!” прошепотів він до полоняника, що лежав поруч. “Роз’язи мені ретязі або перегризи, — я хочу втікти!”

— Заріжуть, брате!

“Краще смерть, ніж зланеволя!”

І товариші перегризли один одному ремінці, що переїдали їхнє тіло.

От руки уже роз’язані,.. але вони не слухають ся, вони мов мертві. Козаки ростирають собі руки лежучи, щоб ніхто не наглядів... А табір спить. Не чує нікого... Тільки вітрець шелестить по шелюгах червоною таволгою та інколи вирветься з душі невсльника стогін пекучої муки.

Але що за галас і кінське тотіння зачулося від лісу? То вихорем летить Сірко з січовиками на посулий татарський табір і несе з собою тим, що були вільні, смерть, а тим, що приймали муку, радісну волю.

Деякі з вартових татар хоч і вспіли стрелювати, щоб дати табору звістку проворога, але було пізно: січовики вже вскочили у табір і настали мляли татар на свої довгі списи.

“Слава тобі, Боже,—наші!” скрикнули полоняники і почали один одному роз’язувати руки.

Зачепа вже вхопив татарську шаблю і вже рубав татар.

У таборі збився невимовний гвалт. Татари кинулися хто до коней, що паслися табуном осторонь, хто до Дніпра, щоб сісти на байдаки, хто так метушився поміж невольниками..... і дуже не багато було таких, що встигли узброїтись і стати купками до бою.

Сірко все прочував, що буде. Через те табун татарський вже був загнаний запорожцями на кінський острів і всі татари, що побігли до табуна, наскочили на козацьку залогу і полягли трупом. До Дніпра татари бігли даремно, бо байдаки на ніч переїхали на другий бік; ті ж з татар, що стали до бою, хоч і були добре узброєні і завзяті, але вони були піші і стояли одрізними купками, а через те їм було неможливо вдержати запорожців, і скоро всі вони покотом полягли по кучугурах.

Через пів години запорожці вже безупинне крутилися вихором по табору, ганяючи решту татар по кучугурах, аж поки вже не стало кого ганяти.

Так полягло біля Огрені десять тисяч татарських юнаків, глибоко змочивши жовтій пісок своєю кров'ю; а мало не п'ятнадцять тисяч українців славили тут милосердного Господа і кланялися славному Сіркови за те, що повернув їх на волю.

Минуло з того більше двох віків, а й досі по тим кучугурам, як низовий вітер перевіє пісок з одного міста на друге, виявляється багато цільних чоло

вічих кістяків, вкритих клоччями повкових татарських халатів, що й досі не зовсім зотліли. Тут, по кучугурах, люде збирають всяку татарську зброю, і мало не в усякій хаті Огрені можна знайти або рижву з стріли, або шматок іржавої шаблі. Колиж зайде ніч, ніхто з селян не насміє піти на це велике татарське кладовище, а як кому й трапить ся поуз ті кучугури проходити, то й той з жахом поспішає до своєї хати.

Половина татарської орди, що зостала ся з рештою невольників на правім боці Дніпра, подала ся степом на південь, на Кизи-Кермень і Тавань.

Щоб і на тім шляху перешкодити орді, Сірко послав до Січи звістку, щоб перестріли орду на Базавлуці, або на Кам'янці.

Вклонив ся тут Грицько Зачепа Сіркові:

“Мила моя на тім боці, пане кошовий! Не дай загинути у неволі молодій душі! Дозволь мені бігти з товариством до Січи і далі — навперейми орді, свою милу рятувати!”

— А що-ж козаче, — одмовив Сірко, — татарський табун великий! Бери коня, який любий, і нехай тобі бог допомагає!

Обрав Грицько доброго коня, біг тим конем на Січ і далі аж на Кам'янку, але не судило ся йому дігнати Джумалі Агу, що віз його милу на своєму коневі. Тільки скрізь степами бачили козаки багато невольницького трупу... Це татари, поспішаючись до Криму, рубали голови тим полоняникам і полонянкам, які вже не мали сили бігти.

Побував після того Зачепа під Уманю, куди його манула надія на те, що Санька якось залишила ся у рідному селі, та не знайшовши її там, покинув свого старого батька на людей і знов пішов на Запорозжя, сподіваючись, що колись то Сірко поведе січовиків у самий Крим, як уже й водив до того, і що тоді може трапиться ся йому випадок знайти і вирятувати з неволі свою милу.

III.

У тіж самі смутні часи, на нашій безталанній Україні, у Мишуринім Розі, що й тепер ще ви значається на Дніпрі, жив старий козак Омелько Шкандиба з жінкою Одаркою, дочкою Марійкою і приймаком Іваном.

Приймак цей був сином козака Шевченка, то вариша і побратима Шкандиби. Шевчик і Шкандиба за молоду не козакували, а з своїми батьками працювали на запорозьськім перевозі через Дніпро, що з давньої давнини був тут меж Мишуриним Рогом і Переволочиною. Тільки як підняв ся Богдан Хмельницький на ляхів і почав ся великий рух усього українського поспільства, покинули Шевчик і Шкандиба своїх жінок і дітей на батьків, а самі, купно з усіма иншими лощманами, рушили у поход і були з Богданом під Корсунем і під Збаражем, добуваючи волю всій великій Україні.

Богато полягло на очах козаків ворогів України і нарешті загнали козаки всіх ляхів аж за річку Случь, під саму Варшаву.

Не подужавши здолати силою великого насту пу українського люду і не маючи розуму, щоб залишити Україну вільною і жити з нею як з рідною сестрою, поляки пішли на зраду. Упрохавши Богдана на замирення, вони зібрали велике військо і несподівано пішли на Україну війною. Хмельницький тим часом, довіряючись польському королеві, що вже замирив ся, послав частину козаків з своїм сином Темішем визволяти з під турецької кормиги Волощину, а поспільство роспустив по селах сіяти хліб. Через це, коли король польський увійшов з військом в українські землі, він не зміг виставити проти його стільки козаків, скільки було треба, і ляхи напавши на козацький табор під Берестечком, перемогли нас і мало не половину козацького війська — поклали трупом.

Зостав ся натоми полі і козак Шевчик, бо йому куля улучила в самі груди. Омелька Шкандибу тут теж було поранено кулею, тільки у ногу, і він, хоч і через превелику силу, а всеж вирятував ся з того лихого міста через ліса і болота.

Мало не через півроку дошкандибав Омелько до рідньої оселі, перележуючи по хатах добрих людей, поки підгоювала ся пораза. Вдома почув він, що Шевчикова жінка умерла і через те, памятаючи свого побратима, Шевчик узяв його си́на Івана, що zostав ся сиротою, до себе у прийми.

Омелькова жінка була людина щира. Вона зраділа, що по хаті забігало хлопя, і її Марійці стало тепер веселійше, бо було з ким бавити ся.

Шкандиба, хоч і шкандибав від своєї поразки,

але знову взяв ся до свого діла; сів на дуба і почав як і раніш, перевозити чумаків і всяких подорожніх людей через Дніпро у Переволочину і Полтавщину і повело ся в його хаті знову лагідне життя рік за роком.

Тим часом Іван підростав і вже давно помагав названому батькові на перевозі. Ще минуло кілька років, і з хлопця став бравий та дужий козак. Вже закручує він чорний вус, часто сідлає вороного коня і привчаєть ся козакувати.

Підняла ся й дочка Шкандибина, Марійка, і розквітчала ся дівочою красою, мов квітка степова під теплим промінням весняного сонця. Гнучка, кароока, з рожевими губоньками і веселим поглядом, вона скрапала батькову хату, як промінь сонця скрапає блакитне небо. Не гадаючи про лихо, задивляєть ся Марійка на чорновусого Йвана, коли, той загнупши шапку на бакир, виграє було на коні, набираючись козацького хисту.

Але гукнув з Чигирину гетьман Петро Дорошенко, щоб уставало козацтво знову за волю рідного краю битись, і поклик той увірвав лагідне і щасливе життя Шкандибині сімї, бо Йван Шевчик мусів іти у військо.

Як прийшов час розлучатись Іванові й Марійці, тоді тільки зрозуміли молодята, як щиро одно у одного кохалися. Гіркими сльозами плаче Марійка, припавши Йванові на груди; не одірветь ся й козак від молодої дівчини, щоб на коня сісти.

Бачучи таке, старі й собі плачуть та дітей втішають, а нарешті й поблагословили їх святою і-

коною, щоб як повернеть ся Іван з походу, зараз їм і шлюб узяти.

Не подоба козакові, як кажуть “слини роспускати”. Здавив Іван своє серце, спинив сльози, що підступали під горло, міцно ще раз стиснув у обіймах свою милу, сів на коня і вкрив вулицю курявою.

Минув тяжкий рік. Облягли Доропенка вороги всіма сторонами. Московське військо давило Україну з за Дніпра, польське руйнувало Волинь і Київщину, а султан турецький знищував Поділя. Люто відбивав ся гетьман, але, знемігши, замирив ся з султаном та прохав його помочі проти Польщі й Московщини.

Як одійшли вороги з України, почали й козаки повертати до дому. Їде на вороному з походу і Іван Шевчик, та щось кінь його спотикаєть ся, не добре віщує.

Під Черкасами почув в же Шевчик, що поки вони воювали за Дніпром з Москалями, на Україну набігла орда і багато побрала людей у неволю; проїхавши ж на південь ще три дні, Іван вже сам бачив попалені ордою села.

Скоро добув ся Іван до Мишуриноного Рогу, та тільки не весілля справляє, а пекучі сльози ковтає... Знайшов він Шкандибу з старою жінкою у безверхій хаті, та не знайшов біля їх своєї коханої дівчини, своєї названої сестри, своєї нареченої Марійки...

Тяжко ридала і вбивала ся Марійчина мати Одарка, оповідуючи Іванові про лиху годину, про

люту Божу кару, як на її очах скрутили татари її рідні, її єдину дитину і потягли у злу неволю.

Тяжко тужив Іван, але не довго. Серце козака запекло ся помстою... На ясні очі його насупили ся чорні брови, зуби сціпили ся, а рука прикипіла до гострої шаблі... Такий через два дні виїздив Шевчик з рідного міста на Запорожську Січу.

“Там...”, міркував Шевчик так саме, як і міркував Грицько Зачепа, “там гуляє по степах з січовиками славний Сірко! Там трапиться не один випадок помстити ся ворогові. Там він розжене і знищить ворожу силу і, може, як що допоможе Ми лосердний вирятуює свою милу!”

IV.

Поки на Україні чинили ся такі лихі події, у Туреччині у Стамбулі, царював великий і могучий султан Махмуд четвертий.

Турецчина в ті часи була величезним і переважнішим царством. На суходолі у турецького султана було безліч війська, а моря-Чорне і серед земне, були рясно вкриті його галерами. Не було на сьому світі такого володаря, такого царя, щоб наважив ся пійти на його війною і за того всі сусідні царі й королі платили йому що року данину, за те тільки, щоб султан не воював їхніх земель, не руйнував городів і не забірав людей у неволю.

За ці останні три роки, воюючи польського короля і московського царя, а купно з ними і У-країну, він поруйнував сімнадцять українських городів, і сам король польський трохи не став його

бранцем. Ніхто вже не насмілювався і в думці покладати, щоб наблизитись з своїм військом до його земель, і тільки запорожці з своїм невсипущим кошовим Сірком не давали султанові спокою, набігаючи то байдаки на чорноморські і дунайські турецькі городи, то кіньми на улуси і городи його вірних підручних і глодівників — татар.

То там, то тут встромляла невеличка запорожська громада гострого цвяхка у велике мусульманське тіло, дратуючи султана, як дратує іноді невеличка куслива муха людину що хоче спати.

Поруїнувавши українські городи і примусивши гетьмана Дорошенька стати з ним до спілки, султан Махмуд замислив прилучити до себе й запорожців. З такою думкою вирядив він на запорожжя посланців і писав до козаків такі слова (звичайні в грамотах турецьких султанів):

“Я султан турецький, Магометів син, брат сонцю і місяцю, нащадок і ставлений Бога, володар царств—Македонського, Вавелонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, цар над царями, державець над дежавцями, надзвичайний лицар, якого ніхто не переможе, невідступний охоронитель гробу Ісуса Христа, доглядач самого Бога, надія і утіха мусульманів, смута і великий заступник християн,—наказую вам, запорожські козаки, підклонитися під мою руку по добрій волі і без ніякого змаганя і мене вашими нападами не обурювати. Султан турецький Махмуд четвертий”.

Кошовий Сірко, повернувшись з під Огрії,

де вигубив татарську орду, застав на Січі саме з цим листом султанових посланців, що прибули з Стамбулу галерою Чорним морем та гирлом Дніпрова.

Хто хоч раз бачив турецький Стамбул, тому за порожська Січа, що була тоді біля річки Чортомлику, де тепер стоїть слобода Капулівка, здалась би не то що не величкою, але зовсім нікчемною.

Не глибокі були Січові окопи, а стіни і бапти вишлетені з лози і набиті землею, здавалися тому, хто бачив турецькі фортеці іграшкою. На доброго лицаря здавалося-б що ці окопи конем можна перескочити

У захисті невисоких січових стін стояла невеличка церковка, мов капличка, а наперед від церкви розкидані були трицять і вісім довгих хат, або курінів. Од середини Січі до її краю добрий козак, здався й каменцем би докинув. От і вся Січа! Дванадцять гармат по стінах—от і все її рещтування.

“Невже ж” дивувалися султанські посланці, “це та велика запорожська Січа, що три віки чинить нам такі шкоди, що навіть у самому Стамбулі нам не безпечно спати... і яку ми за три віки не спромоглися зруйнувати? Невже та сама, що три століття стремить тут на Дніпрі посеред наших земель і коле наше тіло мов цвяшок, що з чобота вівся у підошву, що не дає нам безпечно виводити з України ясир і що з гетьманом Хмельницьким завалила Польщу?”

Запорозьська Січ.

— Це вона і є та Січа! Не здивуйте, бо міць її не в окопах, стінах і респтуванні, а в міцї душі тих волелюбивих людей, що живуть по січових курінях, а найбільше по плавнях і байраках, під поглядом блакїтного неба та подихом вільного повітря.

Султан турецький Махмуд не вгадав того могучого духу запорожців і своїм посланням до їх тільки виставив себе на глум всьому світові.

Коли військовий писар по наказу Сірка, голосно вичитав султанського листа на раді що зібралася посеред січового майдану, товариство зашуміло і обурилося, мов те море у бурю.

“Як?” гукали запорожці. “Покорити ся бусурменові, одвічному ворогові Христа і всього хрещеного люду?... Підхилитися під того, хто катує і мордує у неволі тисячі людей з нашої рідної України? Не буде цього! не діжде поганій!”

Зараз пиши, пане писарю, одпис! гукали інші. Нехай перше поцілує нас ось куди!—і ко-

заки показували руками собі за спину.

Почекавши, поки козаки викричались і нагомонілись, кошовий підняв до гори булаву і зараз на Січовому майдані стало так тихо, наче всім зацішило.

“А слухайте, панове товариство!” промовив Сірко. “Чи не написати нам султанові оттак, як я казатиму. Ти, пане писарю, слухай мене та пиши що я казатиму, а ви, панове, підказуйте від себе що хто знає!”

І Сірко, а також і другі гострі на язик січовики, пригадуючи у веселій розмові одно слово гострійше другого, один вираз кучерявійший за других, зложили турецькому султанові такого листа:

“Ти шайтан турецький, проклятого чорта брат і товариш і самого люципера секретар! Який ти у бісового батька лицар, коли ти голим тілом їжак не вб'єш? Чорт викидає, а твоє військо пожирає. Не вартий ти синів християнських під собою мати; твого війська ми не боїмося, землею й водою будемо битись з тобою. Вавелонський ти кухар, мекедонський колесник, ерусалимський броварник александрійський козолуп, Великого і Малого Єгипта свинар, армянська свиня, татарський сагайдак, камінецький кат, подолянський злодіяка, самого гаспида нащадок і всього світу підсвіту блазень а нашого Бога, дурень, свиняча морда, кобилячий хвіст, різницька собака, нехрещений лоб, хайби взяв тебе чорт! Оттак тобі козаки відказали, плюга вче! Числа не знаєм бо календаря не маєм, місяць на небі, рік у книзі, а день такий у нас як і в вас,

поцілуй же ось куди нас!... Кошовий атаман Іван Сірко зо всім кошем запорожським.”

Лист вже згорнутий і до його прикладена велика, червона, військова печать. Вже кошовий попрощався з товариством, пішов у паланку і, закликавши туди султанських посланців, доручив їм свій одпис... Вже посланці пішли на свою галеру, щоб плисти Дніпром до Чорного моря і далі до великого Стамбулу, а у Січі ще довго стояв регіт,—так догодив то батько кошовий ваствурим одписом.

Тут на майдані, де тільки що відбулася рада вже з'явилася троїста музика і кілька кухов горілки, а з їми й гульня, бо козацтво одночасно празднувало і щасливу січу з невірними і те, що до бре “втерло носа” султанові.

Цікаво-б тепер зазирнути у Стамбул та подивитись, що там робив султан, одібравши від Сірка такого листа... А ось гляньмо.

У величезному палаці, біля берегу чарівного Босфору, сидить він сам один на мякому троні серед просторої й високої горниці. Султан Махмуд лютує. Грізно сунить вің чоло, несамовито воде навкола очима і з серця трясе бородою. Не вгаму вало його й те, що везир привів на майдан десять запорожських бранців, захоплених на Україні під Ладижиним, на очах всесильного султана катував їх на смерть.

Минає вже третій день, як султан не їсть, не п'є і не пускає нікого перед свої ясні очі. Не ми-

лий йому став і кальян з запашним тютюном... Невабить його навіть чарівна краса молодих, як весняний ранок, чарівниць, вибраних задля його похоті з усього світу.. і він вже три ночі не був у гаремі.

Сумно у великому як море Стамбулі. Не чути ніде музики. Геть аж у Скутару загнали вулицьких танцюристок, щоб, крий Боже! не вразили душі султана своїми співами та сміхом.

Величезний палац султанський немов би завмер. Тільки царедворці трітючи прислухалися під дверма султановських покоїв, благаючи все могутнього Магомета щоб вгамував він серце падішаха і одхилив від їх лихо.

“Що скоїлось?” питали один одного царедворці, що не знали який одпис одібрав султан від запорожців. “Чи незрадила султанові яка з чорнооких чарівниць? Чи не переміг хто його славного війська.

—Ні, не може йому зрадити ні одна з коханок, й небо їх невсепуче пильнують вірні і люті втухи. Тай не вразилоб це так серця падішаха. Знявши го лову зрадниці, він і хвилини не нудьгував за нею, бо у гаремі його більше тисячі жінок і дівчат, одна одна одної миліше, одна одної чарівніше!.. І військо його, як і до сього було, могуче, непереможне і грізне всьому світові.

Царедворці не знали, що йому, тому султанові який держить під пятою пів Азії, всю Африку, Греків, Сербів, Болгарів, Волохів і Венгрів, що роздавив Венедів, і Іспанців, що торік тільки пі-

джлонив під себе пів—України, що бере данину з польских королів і німецьких цісарів,—йому кошовий запорожський Сірко, не тільки що не хоче користись, але нахабно у вічі сміється, і могутому султану, синові Магомета, пише такі образливі слова, що він, султан, не хоче й згадувати. З того часу як світ стоїть, ніхто не чув про таке нахабство, і через те не диво, що Сіркова одмова гострим цвяхом увійшла у серце султана.

Нарешті він грізно лягнув у долоні. З'явивсь передворець і впав перед падішахом чолом на землю. Султан велів покликати великого везира і на казав тому таку свою волю.

“Всім посланцям, що може чули, який одпис давав йому, султанові, кошовий запорожський Сірко, урізати язика, щоб не змогли они про те, що чули, розказати; на запорожжя послати велике військо, щоб зруйнувати Січу і скасувати кодро не покірливих харцизів на віки; Сірка ж привезти у Стамбул живого, щоб зміг він сам, султан, своєю власною рукою його катувати і, глузуючи з його лютої муки, в вічі йому дивитись, нагадуючи йому його нахабні і образливі речі”.

—О, сонце південне!—одмовив везир.—Надія і утіхо правовірних! Заспокой своє серце... Все буде так, як ти премудрий велів!—

————— . .

Минуло скільки місяців з того, як сказав султан те грізне слово, і от вже біжать по широкому Чорному морю шістьдесять турецьких галер під білими парусами, мов табун білих гусей. Тихо по-

дихає над морем південний вітрець, наганяючи білу хвилю на кримські скелі і підганяючи ті галери до північного берегу.

Рясно вбраті галери киндяками, а чердаки їх позастелені різноколірними килимами. І біжать вони весело та гоже, мов поїзжане після шлюбу до весільної хати.

На цих галерах пливе грізне військо султана, властника Чорного моря. На їх пливе велика сила найлутших, виборних яничарів з п'ятнадцятьма башами і найстаршим башою, славним лицарем Асланом. Це пливе кара і смерть непокірливим запорожцям і їх завязтому кошовому Сіркові.

V.

Гомонить багатий і славний Бахчисарай, найбільший татарський город і столиця Кримського хана. По вулицях його і майданах кипма кипать татарські юнаки і смугливі яничари, що прибули з Стамбулу. Момеж їх виграють на конях значні мурзи, аги, і беки. Як вогонь баскі їх коні, як жар горить на конях дорога збуря, як сонце сяють по збурії дорогі самоцвіти.

Один перед одним вихвалюють ся мурзи своїми кіньми й зброєю, своєю вдачею й звитяжством а деякі, молодші, виїздять за браму у чисте поле, щоб там на роздоллі розважити горячих коней і помірят ся хистом.

Тут за брамою і молодий, жвавий, що ми знаєм з початку сього оповідання, Джумалі Ага. Тільки не втішаєть ся він ні своїм баским вороним ко-

нем ні своїм юнацтвом. Він тихо їде по полю, немов знехотя дивлячись на герць звитяжців.

Чого ж смутний Джумалі Ага? Чому не веселий?... А того смутний він, що по наказу хана покинув у Ахмечеті свою молоду коханку, карооку чарівницю Амину, що була колись на Україні дівчиною Санькою і нареченою козака Грицька Зачеши, а тепер стала жінкою татарина. А стало ся це ось-як:

Ми залишили Саньку, коли вона їхала по степах на коні Джумалі Аги і вжахала ся, що зостанеть ся колись необоронена на волю його. Жах той був даремний. Джумалі Ага хоч і здавав ся на війні хижим і диким, але у житті він був добрий, мав лицарські звичаї і через те не хотів силою брати дівочого кохання.

Повернувши од Дніпра, де на орду наскочив Сірко, Джумалі віз Саньку далі, і вспів добігти до Кизиркерменю раніш, ніж прибули до їхнього пляху запорожці. За Кизиркерменем ще не оден день довело ся їхати дівчині з татарами і не одну ніч ночувати серед широкого степу, або у темнім байраці з їм на самоті, але ніякої наруги від татарина Санька не знала. Він навіть догоджав їй, як знав, і коли вона не хотіла париної під сідлом конини, яку їли всі татари, Джумалі добув їй від татарських чабанів ягня пік його мясо над вугіллям. Після вечері ж, як як не було близько води, він привозив їй воду конем у боклазі. Не раз траплялося, що й у день, під велику спеку, він, показуючи на свій баклаг, питав Саньку, чи не хоче вона пити.

Все те Саньку спершу дивувало, і хоч це залицання татарина було їй нелюббе, але вона мохить во на перестала його боятись, а його рука що цілі дні даржала її за стан, вже не здзвала ся їй такою холодною і оссружною.

Приїхавши до своєї оселі у Ахмечеть, Джумалі оселив Саньку у своєму конакові одрізно від своїх жінок і щодня провідував її, розважаючи чим і як знав і навчаючи її говорити по татарському.

Санька плакала і тужила. Обличчя милого не зникало ще з її очей і дрібні сльози не мало днів лили ся з їх.

Джумалі щодня приносив їй всяких ласощів і все у мовляв не сумувати і забути свій рідний край і все минуле, бо до його вороття вже не буде.

Санька довго не розуміла його мови але почувала, що його речі були щирі і що він кохає її не як хижа тварюка, а як правдива людина.

Так минуло півроку. Обличчя милого Грицька, з його чорними палкими очима, ввижалось ще дівчині, але вже не мовби через якесь темне зашпинувало, а його теплі обійми і палкі поцілунки хоч і почували ся ще, але більше тільки у вісні.

Молоде дівоче серце жадало милування і життя, але де ж знайти те милування, коли не має у неї неньки, щоб приголубила свою рідну дитину, не має милого, щоб пригорнув свою кохзану і пригрів коло свого серця...., і не має біля неї ні одної прихильної до неї людини, опріч Джумалі.

А той все дужче закохував ся у Саньку. Рудоволосі татарки обридли йому, чорняваж врода

молоді українки опанувала всім його серцем. Щодня він довше сидів у Саньчиній горниці, навчаючи її балакати своєю мовою, і через пів року Санька вже зрозуміла з речей Джумалі, що він кохає її як нікого ще не кохав і благає стати йому за жінку. Він нахваляв ся вирядити своїх жінок на свій хутір і жити тільки з нею одною, як велить її християнський закон.

Щиро плакала Санька, прощаючись думкою з своїм нареченим, а Джумалі милував її, і як малу дитину, цілував її в уста і у плачучі очі... І дівчина не мала сили відпихнути сього чоловіка і відцурати ся його милування.... Вона віддала ся Джумалі і з Саньки стала Аминою.

Небогато ще прожив Джумалі з Аминою, і як прийшов наказ від хана, щоб прибути в Бахчи сарай на велику раду, все серце і тіло його були вповнені коханням до неї... Тим то й не веселий і смутний був Джумалі, їздячи навколо Бахчисараю і дивлячись на герць татарських та турецьких звияжів, бо всі його думки, мрії і бажання були у хмичеті, коло любої його молодиці, чарівної Амини.

Поки турецька і татарська молодь вигравала кіньми у полі, за брамою старого Бахчисараю, до ханського палацу зібрали ся всі мурзи з Криму, з Ногайської і Буджанської орди, і всі папі, що при були з Стамбулу з яничарами.

Тут помеж веселими водограями, у захисті високих тополь, поважно сиділи вони на дорогих килимах, підобгавши під себе ноги, знехотя види

хали з роту дим пахучого каляну і тихо помеж себе розмовляли, ледви повертаючи один до одного свої довгі сиві бороди.

Тут же на шовкових подушках сидів хан Мурат — Гірей, власник чарівного Криму і всіх степів, що облягли Чорне море з північної сторони від Дунаю, аж до Кубані, а поруч його сидів славний лицар, права рука могучого султана Аслан-паша.

Це хан Мурат — Гірей зібрав велику раду, щоб купно всім умовитись, як вчинити те велике діло, що намислив падішах.

“Слухайте мене, всі правовірні!” поважно почав говорити хан. Ніхто не підліче, скільки вже разів ставала зміна і скільки разів всемогутній Аллах убирав степи зеленим килимом з того часу, як великий Батий мечем завоював ці землі і оселив по їх наших предків. Безоборонно вони тут господарювали, випасуючи великі косяки, череди і отари, засіваючи поле, розводючи тютюнища і сади невольниками гяурами, яких безперестанно брали з лядських, московських, а найбільше з українських земель. І були ми багаті, а гареми наші були повні молодих, чарівних полонянок.”...

“Але минула та щаслива пора на очах наших. Мало не тридцять год уже, як зявивсь на Запорожі козак Сірко. Не дає він нам як раніш, безпешно ходити на московські і українські городи. Давно не було жадного походу, щоб не наробив Сірко нам або на поході, або на Дніпрі, на перевозі великої шкоди.”

“Всяк з вас чув і знає, скільки він погубив наших братів і дітей, скільки потопив людей і лиманів і у Чорному морі з галерами, скільки поруйнував і попалив наших улусів і городів, яку велику силу правовірних збавив він на Огрині і скільки роскида порізаних по степах і байраках. Стогін стоїть і плаче по наших землях, посиротілих дітей і жінок братів наших. Скоро наш багатий Крим зо всім зубожіє, бо не тільки не маємо ми невольників і невольниць на продаж у Стамбул, Яфу і Єгипет, але не маємо ким засівати свої поля, розводити сади і будувати городи та оселі.”

“Через все це Сірко так загордів, що не хоче корити ся не тільки мені, могучому ханові, а навіть великому нашому падішаху. Але прийшов час, щоб видерти цей цвяшок з нашого серця і знову відчинити двері на Україну, Польщу і Московщину. Премудрий султан, надія і заступник наш, при слав п'ятнадцять тисяч найкращих яничарів з славним лицарем Асланом — папою, щоб ми купно з ними, до ноги вирізали запорожців і зруйнували Січу так, щоб потім не знать було від неї й сліду.”

“Тепер ви знаєте, навіщо я вас зібрав. Поміркуйте ж, мудрі папі і мурзи, як вірніше і зручніше справити нам це діло!”

Довго радили ся турецькі й татарські вельможі і намислили так: щоб не мав змоги Сірко з запорожцями утікти з Січі Дніпром, на байдаках, треба діждати зими, поки мороз закує Дніпро у міцні кайдани.... От тоді-то хан, з усією ордою і я-

ничарами, потайно наскочче до Січі і уволить волю султана.

До такої думки звертав раду і сам хан, бо знав що перед християнським Різдом більша частина Запорозжів розіхало ся по Україні, долежувати, як вони казали, зіму; тіж, які залипили ся на Січі, зрадивши святу, з ранку до ночі пили горілку.

Вирішивши це діло, хан розпустив своїх мур зів і беків по їх оселях аж до зіми, і Джумалі Ага другого ж дня обнімав свою милу Амину.... А та вже щиро кохала свого чоловіка і здавало ся, вже зовсім забула своє горе і була щаслива.

VI.

Безжурно спали запорожці на третю ніч святого Різдва, по своїм куріням. Добре батько кошовий уконтентував товариство. Не одну кухню горілки випили вони за ці три дні. Жваво вигравали поміж курінями бандури і люто вибивали козаки гопака на мерзкій землі.

Спить тепер товариство і гадки не має про те, що лютий одвічний ворог козацький, бусурмен, чорною хмарою наближаєть ся до Січі..., що мине ще скільки хвилин, і польеть ся горяча козацька кров, геть покотять ся шибай—голови, а могучі душі полинуть до Бога у горішне царство.

Спить і старий кошовий Сірко. За довгий свій вік не одну вищербив він шаблю об ворожу кость і зброю, а скільки він заїздив добрих коней, вихорем бігаючи по диких степах, того не підліче вже ні сам Сірко, а ні хто инший. Час уже й відпочити

старим кісткам.

Руйнуючи шляхетські городи й замчища, потоплюючи і захоплюючи турецькі галери, багачив Сірко у своїх руках золота і всякого коштовного скарбу. Чимало і всяких подарунків, з пре великою шанобою, доручали йому з посланцями: польський хан, турецький султан і навіть цесарь далекої німецької землі, бо всі від його собі помочі сподівалися, маючи ту поміч дуже коштовною.... Але не поманула ся душа цього певного козака на роскоші і ласощі, і все, що Сірко добував, розділяв він на товариство, дарував на Межигородського Спаса, на Самарську—Миколаєвську пустинь та святу січову Покрову, а найбільше укладав у військову скарбницю... І от вже старість, а спить правдивий лицарь — козак на твердому ліжку, вкритий простим кожухом, у тім куріні, у якому пробував ще й за молоді літа, відрізнений від товариства тільки невеличкою загородкою.

А тим часом хан, з усім турецьким і татарським військом, надійшов до гори, що була за дві верстви від Січі. Тут стояла січова варта і фігура, але вартові теж добре попраликували і тепер, залізни в бурдюг, такого адавали хропака, що татари зачули їх мало не за півгонів.

Запавши запорожських вартових і повязавши їм руки, татари почали допитувати, як увійти у Січу потайно, щоб не робити гвалту і не сполохати зрані запоросців.

У всіх вартових, що не встигли ще проспастись, у голові такі гули чмілі, що татар вони ма-

ли за мару, за жарти сатани, і на всі питання вони тільки шіпотіли: “свят, свят!”

Тоді татари, одрізнувши наймолодшого з запорожців, почали на його очах катувати його товаришів, допитуючи про Січ.... Ім по черзі випекали очі, різали їхнє тіло, тягли з їх жили... Давно вийшов з сердешних хміль, але не такієські були запорожці, щоб зрадити святому хресту і товариству: вони всі, один по одному, вмерли у лютих муках, не виказвши й слова. Тоді приступили кати до наймолодшого козака з червоним від огню шилом нагрожуючи, як що не скаже про те, як увійти у Січ, перше всього випекти йому очі.

Вжахнулося серце молодого козака, бо ще не загартував він своєї душі, як загартували старші козаки, і він виявив ворогам, що всі брами, які є у Січових стінах, замкнуті, а що опріч брам є у Січі невеличкій пролаз у тій стіні, що виходе до річки Підпільної, і хвіртка у тім пролазі ніколи не замикаєть ся, бо через неї козаки ходять по воду.

Вивідавши це, хан і Аслан-Папа порадилися і вирішили так, що Аслан-папа з яничарами увійде в Січу через пролаз і почне вирізувати запорожців по курінях, а хан з ордою обляже Січу з поля, щоб не дати втікти з неї жадній живій душі.

Спить старий Сірко і не чує, що вже хан тісно облягає Січу, а яничари, увіходючи один по одному через пролаз, вже тісними натовпами обступили всі куріні і червою кишають по січовим вулицям і на майдані... Хоч і великий ти, Сірко, харак-

терник, але мабуть тепер прийшов і твій останній час!

Та не попустив могутий Бог християнський, щоб стало ся ганебне діло, нараяне ханові пайтаном... Не вмістила Січа такої великої сили яничарів. Вже повен і майдан і вулиці, і всі січові закутки; вже сперли ся яничари так, що важко й дихати, а від річки ще й ще пруть яничару. Нема — куди вже продратись Аслану-папі, щоб дати знак до різанини, і мовчки стоять яничари і папі, тісно приперті до стіни курінів, марно чекаючи наказу свого верховоди Аслана.

А козаки сплять і не чують нічого.

Спав у тім самім куріні, де й кошовий, молодий січсвик Іван Шевчик, якого ми бачили у Мишуриному Розі і який тільки рік як прибув до Січі. І ввижаєть ся йому спочатку любий і веселий, а далі тяжкий сон. Ввижаєть ся Шевчикові та кохана дівчина, з якою він зріс, з якою бавив ся, пуштував і співав на вулиці пісні... Ввижаєть ся немов би вона, його мила Марійка, сидить поруч його під вишнею батькового садка, весело та любо зазирає йому у вічі, пригортаєть ся до його своїм гнучким, теплим станом і, жартуючи, накручує його чорний вус на свою маленьку пучку.... З під високого неба на їх дивить ся срібний місяць, а на купці біля їх чарівник-соловейко виспіває свою чудову пісню, немов радіючи їхньому коханню....

Тільки недовго бачив козак той чарівний сон. Вже ввижаєть ся йому, немов би встає край неба чорна хмара і наступає все близьче та вище, обля-

гаючи ясне сонце і ховаючи його у темряві. От уже й зовсім світ затлумив ся... Тільки чуває Шевчик, що то не хмара заступила світ сонця, а то орда татарська заховала від його козака Марійку..., і навіть чує вже козак, як стогне його мила від тяжкої муки і кличе його, щоб йшов її рятувати....

Здавило Шевчикові серце і, схопившись з твердого ліжка, припав до кватирьки вікна, щоб передихати... Але й тут мара! Тут перед його очима стоять його люті вороги, бусурмени.

Протер козак очі, перехристивсь, але мара не зникала.... вороги тут — на очах. Тоді Шевчик кинув ся будити козаків і кошового.

“До збруї!” гукнув Сірко, схопившись. “Ставайте по десятеро до вікон, а останні набивайте рушниці!”

“Відчиняйте вікна!” гукнув він знову, коли все вже було споряжене. “Привітайте непроханих гостей!”

Минула хвилина і весь сірків курінь мов блискавкою поняв ся від пальби, несе кожна куля смерть і двом і трьом яничарам. Заметушили ся неввірні, хочуть і собі стріляти, так не можуть за тісною рушниць до плеча узяти. Хутко подають задні козаки переднім набиті рушниці і не замовкає й на хвилину та смертельна пальба.

Прокинули ся тим часом від пострілів і по інших курінях, і пішла пальба по всій Січі.

Метушиться султанське військо. У піг мі й тісноті стріляють яничари то у небо, то у своїх пе-

редніх, а козацькі кулі несуть їм смерть з усіх боків, бо куріні розкидані по всій Січі.

Небогато минуло часу, — взяв яничарів жах, і почали вони бігати поміж курінями, мов вівці по кошарі, падаючи на куши трупу і давлючи один одного.

Чує хан, що схопила ся у Січі велика валка, і радіє, покладаючи на думці, що прийшов запорожцям край і що от — от піchnуть вони з Січі вигнати йому до рук. Про те тільки він турбував ся, щоб не вбили у колотнечі й Сірка і що, крий Боже, не зможе він через те живого привезти його перед сні очі султана.

Ще проминуло кілька хвилин, і стало яничарів у Січі рідіти, вулиці ж і майдани все рясніш трупом вкривалися. Тоді бачучи, що козацькі кулі з одного куріня можуть улучати в другий і робити шкоду своїм, звелів Сірко спинити пальбу і виходити з курінів до ручного бою. Давно нетерпляче дожидав Шевчик цього наказу. Серце козака давно кипіло помстою, і ті смерті, що він розкидав з своєї рушниці, невдоволили його пекучої муки. Перехрестився Шевчик, хутко вискочив з куріня і кинувся рубати яничарів своєю гострою, важною шаблею, скрикуючи у своєму серці; “за Марійку, за Марійку..”; і серце його втішалось мукою й жахом ворогів його, бісурменів, що розлучили його з милою.

Мов сполохані ягнята, бігають невірні по під стінами Січі, шукаючи, як би вискочити в степ, але обидві брами замкнуті, пролаз же, яким увій-

шли яничари у Січу, завалили вони своїм трупом. Де котрі з яничарів спромогли ся таки через стіни перелізти, але й тих здебільшого яничари постріляли, вважаючи їх у пітьмі за втікачів—запорожців.

Не один Шевчик помщається тут за свою милу. Тут же поміж курінями навалює купи бусурменського трупу і Саньчин милий, Грицько Зачепа. Він теж весь рік уже був на Січі, сподіваючись часу помсти... І от бажаний час прийшов.

— Втішалися погані, красою моєї милої, впивайтесь же тепер своєю кровію! — Так гукав Зачепа, ганяючись помеж трупом за яничарами.

Набігши до одного кутка, де яничари сперлися купою, Зачепа якось перечепився через вби того і впав, а вороги вже кинули ся були до його, щоб добити.... Але вглядів Шевчик, що був неподалеку. Він миттю сягнув до тієї купи з окровленою шаблею і захистив козака, поки той піднявся. Тоді кинулися обидва козаки поруч битися з невірними і серед цього кровавого поля побраталися.

Доти яничари метушили ся по Січі, поки сталося їх невелика купка; доті, покидавши зброю, упадали вони навколішки і, піднявши руки догори, благали про милосердя.

Де ж був той, що згубив таке голінне військо султана? Де був Аслан-паша? Він з останньою тисячею яничарів не зміг увійти у Січу затіснотою; колиж почалася пальба, яничари, запакували пролаз трупом, давлючи один одного так, що продра

тись у Січ було вже не можливо. Скоро від втікачів що перелазили через стіни, почув він, що загинуло все його славне військо. Тоді, предчуваючи собі неминучу смерть від султана, сам простромив він собі серце гострим мечем.

Вжахнувся хан Мурат-Гирей, почувши такі вісті. Тільки шайтан, міркував він, зміг би використати у півгодини таке велике і славне військо.

“Сірко-шайтан!” (шайтан значить чорт) голосно скрикнув він, “і не сила людям його промоти!”

З тим словом хан перший повернув коня до Криму; за ним кинулися мурзи, аги і беки купно з усією ордою.... і аж поки добігли вони до Перекопу, все здавалося ханові, що чубатий шайтан, Сірко, хапає його за плечі.

VII.

Сірко, не гаючись, спорядив у поход тисячу козаків і світом кинувся з ними наздоганяти хана, щоб дати йому за його ганебний вчинок запорожської дяки; останніж запорожці, діждавши світу, взялися порядкувати Січу. Але ця річ була не легка. По Січі валяла ся така сила трупу, що поховати його у ями було зовсім не можливо. Виволочити труп у степ і кинути на поталу звірови й птиці теж булоб непридобно, бо по весні з трупу пішов би дух, і у Січі виникнули би пошесті. Через те за порожська старшина, порадившись з товариством, вирішили, щоб виволочити весь труп на Підпільню і спустити в ополонку.

Але й це останнє, зробити було не легко, бо за ніч, залиті кровію тіла змерзлися цілими купами та ще й попримерзали до землі.

На цій роботі застав над вечер товариство кошовий Сірко. Він не зміг догнати хана і через те повертався до Січі дуже похмурий, насупивши сиві брови аж на самі очі.

Углядівши, що товариство морочить ся біля трупу, не знаючи, що робити і як одідрати яничарів одного од одного, він сердито гукнув:

— Чого вовтузаетесь? Рубайте погане падло сокирами на шматки! —

“Розумний ти... рубайте!” пробубонів на його поклик підсаджуватий козак.

“А штанів скільки зіпсуєш та зброї всякої!”

Дуже шкоділи запорожці, що мало чим можна було з яничарів покористуватись через мороз, та нічого робити — три дні вони рубали мерзлий труп та, тягаючи його кіньми до ополонок, спускали під лід щоб Дніпро поніс невірних турчинів геть з за порожські землі, у Лиман та Чорне море, до турецьких берегів.

Сірко, ж все ходив по Січі похмурий. Йому мало, що вигубив він ціле військо турецького султана....., що вилив стільки крові, що залив усю Січу і підтопив нею навіть святу Божу церкву..., що навалив по Січі такі стирти поганого трупу, що за три дні не вправилися запорожці виволочити його геть..... Йому ще не досить. Не такий Сірко запеклий, щоб вгамував він на цьому своє серце... І от, поховавши з великою шанобою тих з това-

риства, що полягли, обороняючи свою матір — Січ; прибравши Січу від поганого трупу бусурменського і від крові і віддавши, купно з усім козацтвом, хвалу Милосердному, почав Сірко думати, як скарати хана, щоб не кортіло його вдруге потайно підкрадатись до Січі.

Всю зиму Сірко ходив невеселий. Як подихнуло ж від Чорного моря теплом, і Дніпро, скинувши з себе біле запинало, засинів, прояснів Сірків погляд. Рясні брови його вже не ховали очей, а піднялися вище до шапки, зігнута вже старістю спина вирівнялась і сам він через те мов виріс і орлом походжав по Січі, порядкуючи і в пушкарні, і в скрабниці, і в пекарнях, а часом навідуючись несподівано і на Шамбаш, приглядаючи, чи гаразд шорники лагодять сідла та иншу зброю і чи не гаються шевці і кравці, вистачаючи козакам чоботи і одержу... І лихо було тому, кого Сірко у будені спіткає п'яним.

“Яке сьогодні свято?” питає бувало кошовий з посміхом. “Скажи голубчику, будь ласка, бо я вже старий, дурний, тай забув! Чи може ти з походу повернувся, що гуляєш?”

Хміль одразу виходив з гулящого, бо знав він що кошовий зараз накаже йти до пушкарні, а там надають таких київ, що й у місяць не вилежишся.

— Вже батько Сірко щось надумав, — гомоніли помеж себе січовики, — бо не дурно вже бадьориться і лівим вусом сміється.—

І справді щось надумав Сірко, бо послав на Україну коней скупляти і козаків скликати, а січо-

викам звелів, щоб усе було наготові до походу.

Козацтво — годі вже пити та спати. Бачуть що намислив кошовий щось надзвичайне, бо у вагаги на рибацтво у Дніпровські плавні та лимани куди запорожці виїздили що року, він вирядив тільки старих та покалічених; здорових же та молодь залишив на Січі. Всі стали поважні та лагодили ся до походу.

Радіє Іван Шевчик, повеселішав і Грицько Зачепа. Хоч не мало вони скарали у Січі бусурменів, але то була тільки помста, тепер же, як вони у думці покладали, наближав ся час іти шукати, а може й вирятувати, своїх наречених. Сірко хоч і не казав, куди саме вестиме козаків, але всі так міркували, що нікуди більше йому збиратись, як не на Крим.

Грицько й Іван вже розказали один одному про своє лихо, виявили свої думки і надії і цілували святий хрест на побратимство, щоб битись поруч і одному за одного, як випаде пригода, то хоч і вмерти.

Нетерплячи дожидаючи походу, вони добре вигостили свої шаблі, списи і ножі і гарно протирали рушниці і пістолі.

Надійшло й жадане літо. З України потроху прибувало козацтво. Не багато було таких, що іхали кіньми і мали свою зброю, більше ж прибувало Дніпром на дубах. Ці останні більше були голоколінчики, сірома, що опріч драної сорочки та шмаття від штанів, нічого на їх не було. Всіх їх треба було одягти і узброїти з військової скарбни-

ці. Але ніхто не зостав ся ні без одежи, ні без зброї і навіть всякому було доручено коня, бо Сірко знав як за ті смутні часи зубожіло українське козацтво і не дурно всю зиму й весну клопотав ся, щоб придбати і коней і зброї.

Одного ранку, як тільки що зайняла ся черво на зоря, вдарив довбуш у котли, і через пів години запорожці, мов мурашня, вкрили поле поперед Січчю і ставали куріннями кінь до коня. Курінні атамани, полковники і инша старшина порадкували всяк біля своєї ватаги. Біля кожного курінного високо на легкім вітерці маяла коровга: червона, синя, зелена або иншого коліру, щоб всяк козак у поході і серед лютої січі бачив, де його атаман.

От виїхав на білому коні і славний Сірко. Міцно сидить він своїм жвавим тілом на баскім огирі, оглядаючи орлиним оком своє військо. Сиві вуся, брови і оселедець скрашають його, запалене сонцем обличчя, і вся постать Сірка така ще могутча, що навряд чи знайшовся б хто охочий вийти з ним на герць. Позад Сірка, на вітерці вигравав чорним волосом бунчук, а поруч маяла велика біла військова коровга і мов скликала козаків до кошового з усіх боків.

Оглядівши військо і побалакавши дещо з старшиною, зняв кошовий шапку і, повернувшись до святої Покрови, перехрестивсь. І все козацтво, слідом за кошовим, знімало шапки і мовчки кланяло ся і хрестило ся у той бік, де на сонці золотом вигравав хрест січової церкви.

Мовчки Сірко махнув рукою і передня ватага

рушила у поход. За нею рушив сам кошовий, а за ним і все військо запорожське.

Поважно їхав Сірко. На вусах його і у очах не було того посміху, який добре знала вся Січа. Він почував вагу сього часу, у який приймав на себе життя і бутність всякого війська і ніхто з козаків не смів порушити величність тієї хвилини сміхом, жартами, або піснею, так що перші часи походу всі їхали мовчки.

Недалеко від Січі перевезлося козацьке військо на той бік Дніпра і звідти повів кошовий козаків не на Крим, а геть у Ногайські степи. Козаки сьому дивували ся, але ніхто не насмів спитати кошового, куди він їх веде, бо знали, що Сірко не одмовить і слова, а тільки гляне на цікавого, та так гляне, що той не знатеме, куди з сорому й очі сховати.

Довгою гадюкою веться запорожське військо по степах та байраках, геть обминаючи татарські улуси, щоб не подали татари звістки у Крим про їхній похід. Січ і Дніпро вже далеко, а навкруги степ як море...

Бадьоро й весело йдуть козаки. Нащо їм знати, куди вони йдуть? Їх веде сам Сірко, а де Сірко, там і слава і вдача. Пятьдесят ще й три рази водив вже Сірко запорожців у походи, і не було й разу, щоб не приніс він до Січі здобичі і слави. Тільки орли з під висоого блакитного неба бачуть, де йде Сіркове військо, і стежуть за ним, бо знають, що куди повів Сірко січовиків, там досить буде солодкого людського трупу.

На третій день перед очима запорожців розісталося Гниле море. Молоді козаки, а з ними купно Шевчик і Зачепа, дуже дивувалися тому, що кошовий привів їх до цього міста, де вони не бачили ні байдаків, ні якої деревини, щоб поробити плоти за для перевозу. Тільки бувалі запорожці та ті, кому доводилося тікати з кримської неволі, знали, що у цьому місті все море, що мабуть з версту було завширшки, можна було не то що конем, але й пішки перебристи.

Сірко не повів козаків на Перекоп, бо знав, що там, на межимор'ї, понароблювано таких фортецій, що не зруйнувати їх і з найбільшими гарматами, і понакопувано таких рівчаків, що не закидати їх і за тиждень. До того ж він міркував, щоб поки він бився під Перекопом, хан спромігся б зібрати у десятеро більше війська, ніж було у нього козаків. Через це Сірко і йшов крадькома до Гнилого моря, щоб, перейшовши його, несподівано вскочити у Крим.

Перши на кримську сторону, зібрав Сірко всіх козаків на раду і почав казати, куди і на що веде запорожське військо.

“Знаєте ви всі, панове товариство, славне військо запорожське, — казав Сірко до козаків, — як на святе Різдво, потайно мов злодій, у ночі, підкрався до нашої Січі одвічний ворог наш, кримський хан, з великим військом турецького султана і з своєю ордою!”

“Не вважаючи на те, що в Січі не було й половини козаків, Господь Милосердний та свята

Покрова захистили нас, затуманили ханові розум і дали нам змогу оборонити нашу матір-Січ. Але за такі ганебні заміри треба ще хану віддячити! Треба струсити його поганим Крим так, щоб і до віку не наваживсь він запорожців чіпати!”

“Тепер слухайте, панове’ як я покладаю на думці це діло обрахувати! Я з частиною війська зо станусь тут, щоб боронити броду, а вас, брати — атамани, з усіми козаками, я розділю на п’ять найбільших татарських городів: Ахмечть, Бахчисарай, Козлов, Карасубазарь і Кафу. Шулікою впадить ви на ті городи... Нещадно карайте бусурменів і визволяйте з неволі хрещених! Та не гайтесь, діти, через здобич! На все це маєте ви тільки чотири дні на п’ятий же день, хто не буде тут, то загине у бусурменській неволі, бо на шестий день хан спроможить ся підняти і привести сюди сто тисяч орди!”

Скінчивши промову, кошовий запитав, чи добре він казав і чи всім те до вподоби.

Козаки знали, що не гуляти йшли до Криму з своїм завзятим кошовим, а битись з невірними, і що всякому випаде так, як Бог дасть, як то кажуть: “кому слави добути, а кому й живим не бути”. Через те не довго міркуючи, козацтво почало гукати:

— Добре батьку, кажеш! Добре! Віддячимо невірним! —

VIII.

Безпечно спить хан. Глибокими рівчиками

відрізав він Крим від степів. Міцні і високі муровані стіни Перекопу. Грізно виглядають по стінах чорні жерла гармат. Пильнує по баштах невиспуча варта. Нічого й наважитись ворогові здолати ці перепони.

З усіх боків Криму розляглося синє море, а по морю гуляють турецькі галери. Спи безпешно хан! Ні з якого боку не підступить до тебе ворог.

Спить і ханський гарем. Тільки не впокійний і гнітючий сон чарівниць, у яких силоміць беруть кохання; Часто ввижається їм рідна оселя у своїй країні, батько й мати, що пестували їх змалку, а може й очі милого, з яким не судилося зазнати кохання.

Кидається тут у гаремі по білому ліжку і сердешна Марійка, Шевчикова мила! Йде другий рік, що вона у неволі. Як доволокли її знесилену до Криму, то продали багатому старому татарину, що мав недалеко від Бахчисараю, на березі невеличкої річки Качі, великі сади і тютюнища. Тут у цього татарина, вона й пробувала більше року.

Не легка була робота невольників. Чоловіки били ломами кам'януватий ґрунт, а жінки й дівчата виймали велике каміння, відносили його геть з поля і викладали з каменюк по межі поля і при до розі, невисокі стіни. Ті каменюки які були крихкі, вони мусіли дробити і перемшувати з землею. Так оброблялося поле під тютюнище. Від цієї праці руки і ноги нівечилися у кров. До того ніяких черевиків невольницям не давали, бо об гостре дрібне каміння черевики і чоботи дуже швидко шар-

пали ся на шкоду хазяїнови, до невольницьких же ніг хазяїнам було байдуже.

Спини і плечі невольників і невольниць і тут не загоювали ся, бо як не роби, а доглядачі завжди знайдуть за що оперезати невольницю бато-гом, так само як і ледачий хурщик знайде, за що бити навіть тих коней, які зосім добре везуть.

Виготувавши поле, Марійка з иншими невольницями садила тютюнову розсаду і поливала тютюнице, щовечера носючи воду з річки. Ця робота хоч була звична кожній українській дівчині, але тут доводило ся ходити по гострому каміню і на круту гору, - камінці часто котилися у низ нога чов гала вода розливалася, і зразу батіг доглядача ласкав по спині.

Але найгірше було невольникам у ночі. Бс-ячись, щоб вони не втекли, або не вбили хазяїна, на всіх невольників на ніч надівали кайдани і за-микали у льохи, де вони і спали долі, серед всякої нечесті. На невольниць хоч кайданів і не надівали, але теж замикали одрізно від чоловіків у льохи, або у повітки, де спати доводилось або на каміні, або на телячих і овечих зїдах у нечисті.

Через небагато вже тижднів біле Марійчене тіло стало таке брудне, що здавало ся чорним, по руках поробили ся ціпки, а на ногах наріс леп. Але й це все не зрятувало Марійку від гарему.

Одного літнього вечера, хан Мурат-Гирей ви-їхав верхи проїхатись понад чарівними берегами річки Качі і подивитись на печерні городки дав-ніх народів, що й тепер зацікавлюють і дивують всяких мандрівців і туристів. На Марійчене лихо,

вона несла з Качі воду на тютюнище саме тоді, як берегом проїздив хан. Простеживши за нею очима хан обернувся до мурзи, що їхав позад його, і щось до того промовив. З того слова Марійчена доля була вирішена. Цьогож вечера її відрізли від інших невольниць і привезли у Бахчисарай до ханського гарему.

З того дня минув вже місяць. Марійу годують всякими солодощами, банють щодня і мастять пахучими мазями її тіло, щоб помякшити руки й ноги і погоїти струпа. Вона знає до чого її готують і через що їй така шана, честь і пестування..., і серце її ниє й сумує.

Одного дня евнух сказав Марійці, що завтра над вечір вона мусить іти полоскатись під водограй. Про цей водограй Марійка уже чула у гаремі, що туди щодня ходять полоскати ся то дівчата, то жінки, — иноді по одній, а иноді по дві і по три одразу але що визначає те полоскання вона не знала і міркувала так, що під водограєм всі, що живуть у гаремі, купають ся по черзі.

Сьогодні над вечір, коли ще сонце не захходило, стара служниця, татарка, вивела Марійку на малий двір ханського палацу. Тут, осторонь, під високими струнками тополями був невеликий водозбір, а біля краю того водозбору Марійка побачила водограй, що точив прозорі мов сльози, краплини холодної води. Знявши одержу, Марійка увійшла у неглибокий водозбір і охоче плескала ся у свіжій воді після спеки літнього дня. Вона підставляла долоні під краплини, що падали з водограю,

і грала ся, мов дитина, не почувуючи, що на неї, нагу, давно крізь потайне віконце дивить ся старий хан своїм не ситим оком.

Цей водозбір і водограй намислив один з татарських ханів, щоби дивити ся на красу своїх жінок і коханок. До водограю виходило потайне віконце з ханського покою, і хан Мурат-Гирей визначав час, у який мали виводити сюди купатись чарівниць з його гарему... А щоб вода не ховала від його очей краси жіночого тіла, водозбір був зроблений надто мілкий.

Довго сю ніч після того купання Марійка не спала. Коли вона вертала ся з двору до своєї горниці, ханські жінки по-меж себе пошепки балакали і їй вчуло ся, як одна, покиваючи на неї головою, сказала по татарському другій:

“Сьогодні — до неї!”

Ці слова мов ножем пороснули їй по серцю, і воно заболіло недобрим віщуванням, що сьогодні та ніч, коли примусять її віддати свій вінок дівччї і своє молоде тіло на наругу старому ласунці.

Лежучи тепер на м'яких шовкових подушках вона думала про те, якаб вона була щаслива, як би змога їй, замість цього м'якого ліжка, з дорогих килимів і подушок, лежати на голій лаві своєї рідної хати, поклавши голову на коліна рідної неньки! Як охоче промінялаб вона всі ці бусурменські ласощі на окраєць рідної паляниці!

Вона з охотою повернулася б тепер і у неволю, до татарина на тютюнище, бо там хоч і важко було тілові, але легше душі. Там вона була не

одна. Там чимало було таких як і вона безчасних, відлучених від матерей і навіть від малих дітей... Було з ким побалакати, наскаржитись на лиху долю, заплакати, згадати рідний край свій, вільну долину, батька матір і милого... Тут же, замкнута у цю рсскішну але прокляту горницю, вона і не має до кого промовити слово, не має від кого почути жалісну одмову і співчуття.

І тріпоче молоде дівоче тіло на цьому незвичному, душному, м'якому ліжку, як маленька рибинка, вигнута хвилею на берг з рідної волни.

“О, мамо, матінко!...” скрикнула дівчина у півнії: “Порятуї свою дитину!”

А далеко від Криму, на Україні, тяжкою тугою тужить стара Марійчина мати, згадуючи свою любов доню, свою кров і тіло... І не раз, уставши поночі, запалює вона перед святим образом страсну свічку і навколіпках простоює ночі, благаючи Бога, щоб вернув їй з неволі рідну її дитину...

Марійчина душа бачить рідну матір і тихішає... Сон спадає на її очі..

І снить ся Марійці чорнобривий козак, її наречений Іван. Наче б любо вони сидять у садочку. Ласкаво дивлять ся на неї його чорні очі... Міцно пригортає він її до свого серця... Як палко він її цілує! О Боже, як любо!... яка вона щаслива!...

Але брязнуло щось біля дверей і скрикнула Марійка, скочивши з ліжка, мов сполохана пташка з теплого гніздечка. Гулко беть ся і тріпоче її маленьке сердечатко, прислухуючись, чи не йде кат — хан її мордувати...

І не одурило дівчину її серце: це увійшов хан. Невеликий на зріст, з зігнутою спиною, він стояв перед Марійксю у довгому білому халаті і золотом гаптованих тухлях. Його довга, сива, скуйовдана борода висіла до поясу, а вузкі очі дивилися на дівчину хижо і похотливо.

З галасом кинула ся Марійка у куток, обгортаючи себе запиналом, дівоче її серце несподівано виповнило ся міццю і рішучестю не датись ханові.

“Чого лякаєш ся, божевільна?” сказав з посміхом хан, наближаючись до Марійки. Він надивив ся сьогодні на її молоде гнучке тіло, і його хижі очі ще й тепер, крізь запинало, бачили дівчину нагою. Він нетерпляче простягав до Марійки свої жовті, цупкі руки, щоб взяти її у обійма. Але гнучке молоде Марійчине тіло..., мов той вюн виприснула вона з рук ласуна і прозогом кинула ся у другий куток.

Знову наближаєть ся до Марійки хан, мов той кіт, постерегаючи, щоб мишенятко не втекло у який бік. От він притиснув вже дівчину у куток і міцно обхопив руками. Він почуває вже тепло молодого її тіла, що тріпоче у його обіймах... Але мов кішка вкусила Марійка хана за руку і знову, випручавшись, відбігла до другого кутка.

Люто дивлять ся тепер очі хана на непокірливу дівчину.

“Ти пошкодиєш, норовиста дівко, що не ласкава до свого властителя! Ну, та може иншим разом ти будеш покірлива!

Сказавши так, хан, трясучи з пересердя бородою і грюкнувши дверма, вийшов з Марійчиного покою.

Тільки, що зачинилися за ханом двері, як до Марійки вскочили двоє євнухів і, скрутивши її руки, понесли з покою і у одній сорочці вкинули у теплий льох, де кати вже чекали її з батогами.

IX.

Орлами розлетілися запорожці від Гнилого моря по Криму. Нічого шкодити коней: тут безліч татарських і гарапських скакунів, один одного краще... Бери, скільки мога і охота!

Як малі курчата розлітаються по закутках, зачувши гулкі крила шуліки, так кинулися в рости від запорожців сполохані татари. Але козацькі коні прудкі, а татари не озброєні, Безліч падає їх трупом по улусам і степам. Тільки богатих мурзів беруть козаки у полон, щоб потім брати за їх викуп.

Не встигли добігти гонці до хана, щоб дати звістку про лихо, як три великих ватаги козаків наблизилися вже до Ахмечеті.

У передній ватазі були й побратими — Шевчик і Зачепа. У кожному улусі, що рясно були розкидані по степу, вони сподівалися знайти своїх дівчат і, підїздаючи до осель, випереджали товариство.

Вже чимало спіткали козаки хрещеного люду, невольників з усяких земель і найбільше своїх земляків — українців. Всі невольники, де хто б не

був, чи на роботі у полі, чи по улусах, зразу стали вільними, бо всі татари кидали все, що мали, і рятували тільки свої душі. Всіх тих невольників козаки направляли до того міста, де отаборився Сірко; саміж безупинне бігли далі.

На шляху, біля Ахмечеті, полковники козацьких ватаг кинули жереб, якій ватазі руйнувати Ахмечет, якій бігти далі, до Бахчисараю, а якій — у третю сторону, на Козлов. Четверта-ж і пята ватаги ще від моря пішли іншим шляхом на Карасу базар і Кафу. По жеребу випало так, що Зачепа і Шевчик з середньою ватагою пішли до Бахчисараю.

Тут часом у Ахмечеті ще ніхто не чув про заporожців і життя там йшло, як і завжди.

Тихо було і в конаку Джумалі Аги. Хоч і не великі його покої, але молода жінка Амина чепурненько вбрала їх килимами, састовими запиналами та рушниками, що вже тут вимережала рідною українською мережкою.

Минув уже рік з того часу, як Санька стала Аминою і жінкою Джумалі Аги. За цей рік молодиця зазнала чимало щастя. Джумалі Аги любив її вірно, жалував, недопускав до роботи, відхилив від неї всякі турботи, і молодиця почала звикати до того, що вона татарка. Нарешті у неї знайшовся хлопець і ця дитина вже на віки зєднала її з чоловіком татариним. Правда, инколи здихала вона, згадуючи свою неньку і рідне село, але вона знала, що може побачити її тільки на тім світі. Брав її сум іноді і за коханим Грицьком, але вона була

упевнена, що і він або вбитий, або донебудь конає у неволі. Через те вона і нареченого свого, Грицька, згадувала тепер так, як згадують дорогих людей, що вмерли.

Серце Саньчине не почувало, що той, кого вона згадує як покійного, сам тепер на баскім коні їде не далеко від неї, обминаючи Ах-Мечеть, і прямує на Бахчисарай. Вона зараз безпечно сиділа долі, на різноколірному килимі, бавлючись з маленьким своїм сином Гасаном, що вже простягав до неї свої рученята. Тут же біля їх сидів на мягкій софі, підобгавши під себе ноги, Джумалі Ага і, спокійно пахкаючи кальян, не зводив очей з своєї чепурної жартливої молодиці, втішаючись серцем на її вроду і на любого свого сина Гасана.

Але цей спокій і щастя у одну мить зникли як дим. В покій вбігла служниця, репетуючи, що вулицями стріляють і що люде бігають, мов несамовиті.

Джумалі вибіг на вулицю, але раптом повернув ся. Він побачив, що в місті козаки..., що вони ріжуть і бють людей, палють будинки.

Мов крейда зблідла Амина, почувши таку вість. Їю опанувало те почуття, яке добре знають злодії, застукані з награбованим добром. Вона одразу зрозуміла, що її щастя було не певне, не правдиве, а наче крадене, бо його не можна було виявити своїм братам козакам. Про теж, щоб вона з ціми козаками мусіла повернути ся до рідного села у неї й думки не було.... Її доля тут, де її любий Джумалі, тут її і втіха — маленький Гасан.

“О, всемогутний Аллах і пророк Махмуд!” благав Джумалі здіймаючи руки до гори. “Навчіть мене невартого, що робити, як рятувати і куди заховати те щастя, що ви мені подарували: мою кохану Амину і любого Гасана!”

Серцем Джумалі опанувала роспука. Рятувати жінку з дитинсю і втікти всім до Бахчисараю вже не було ніякого способу, Заховати їх теж нікуди, бо козаки знайдуть і поріжуть. Він метушився по покою, не можучи нічого надумати за для порятунку, і ламав собі руки.

Жіночий розум метчійший, Амина уже опанувала своїми думками і вже намислила, як переховати своє крадене щастя.

— Не побивайся, мій любий, і заспокой ся!... казала вона, припадаючи до чоловіка.

— Сідай мерщій на коня і біжи до хана! Не бійся за нас... Я скажу козакам, що була зневолена до любовців і через те придбала дитину. Мені не зроблять нічого, хіба що примусять вертатись на Україну. Але ти з ханом збирай швидче орду і вертайся відібрати нас від козаків! —

Все близчає галас. Поуз двір біжать хто кіньми, а хто й пішки неузброєні татари... Ще мине яка хвилина, і козаки будуть тут.

Але Джумалі вже на стайні. Він бере найкращого огира і на неосідланому вихорем вибігає з Ахмечеті і прямує до Бахчисараю, щоб поспіти туди раніш за запорожців.

Гучно бє копитами прудкий кінь тверду землю і несе Джумалі все далі від Амини. Вже бова-

ніють край неба таємні сині гори Чатирдаг і Бабуган, а поза його і об-біч хмарою встає дим від великих пожеж.... То палають ті улуси і городи, які уже проминули козаки.

Палає і Ахмечеть. А що робить Амина? Амина знову перекинулась у Саньку. Не маючи ніякої української одежи, щоб переодягтись, вона здимає з голови татарське жовте запинало і запинаєть ся ним знову, тільки вже не по татарському, а так, як на Україні запинають ся молодіці. Вона вибігає до козаків на зустріч, ніби радіючи і хрестить ся, щоб її не полічили за бусурменку та не вбили так, як вбивали всіх татарів. Радісним словом привітає она козаків, закликає до покоїв, годує чобуреками і шапlickами, розпитуючи про славне місто Умань і про рідне своє село... Так зратувала Амина своє життя собі і своїй дитині.

Три дні бенкетували запорожці у Ахмечеті, чекаючи поки повернуть ся ті ватаги, що пішли на Бахчисарай і Козлов, а на четвертий день, як тільки прийшла звістка, що з Бахчисараю запорожці вже йдуть, зібрали вони всіх останніх невірних, які не встигли ні втекти, ні поховатись, повязали на татарських коней богато всякого добра і з усім тим рушили до Сіркового коша.

Визволених невольників була чимала юрба, і тут, помеж їми, йшла й Санька, з дитиною на руках.

Серце у Саньки нудьгувало і страхало ся через те, що не біжить досі ханське військо і її чоловік Джумалі, щоб бити запорожців і рятувати її

від тих, що були колись їй братами.

Х.

Вжахнув ся хан, почувши, що Сірко у Криму і що козаки біжать мало не слідом за вістниками. Небуло ніякої надії, щов вспіти зібрати військо і відборонити ся у Бахчисараї. Розсилає хан гінців по всьому межігорью і у велику Бельбекську долину, де найяснійш були татарські улуси, і наказує, щоб всі татари чім дуж узброювали ся і поспішали ся у тую длину до міста Кокозів.

Щемить серце старого хана за Бахчисараєм, спадком великих предків, але мусить він його за лишити, мусить покинути на поталу неситому ворогові. Один тільки день раніше довідав ся він про козацький підїзд і ніякого б лиха не було — він вспів би зібрати орду, оборонити свій Бахчисарай і прогнати, а може й забрати у неволю, всіх запорожців.

От підводють вже ханові білого коня і він, разом з підручними мурзами, виїздить геть з своєї столиці у межигорє, за річку Качу, до Бельбеку і Какозів.

У завжди тихому дворі ханського палацу тепер мов у мурашнику. Сюди візять десятки гарб і сотні мулів. На їх челядь кладе і вючить всяке добро, а євнухи садовлять по гарбах жінок і дівчат з ханського гарему. Теж робить ся по будинках значних мурзів, беків і всіх заможніх татар.

Але де взяти стільки гарб, стільки коней і мулів, щоб можна було підняти все добро, всі скар

би, все те золото і срібло, що віками награвувало ло ся мало не з усього світу і звозило ся до цього розбійничого кубла?... Зостав ся мало не ввесь Бахчисарай на здобич запорожцям.

Скільки світ стоїть, не бачив Бахчисарай ворожої сили.... Нехай же уклонить тепер свої стрункі башти, з місяцем на версі, перед святим хрестом. Звик, він, гордий, приймати діти України, як невольників, нехай же привітає тепер їх, як побідників! Нехай відчиняє, невірний, свої темні льохи і випускає замордований хрещений люд на Божий світ, на вільню волю!

Мов сарана розсипали ся запорожці по вулицях ханської столиці, винищуючи бусурменів і винускаючи на волю невольників.

Не багато в Бахчисараї знайшли козаки бусурменів, бо мало не всі вони вміли утекти; за те багато знайшли всякого добра, скарбу і коштовної зброї.

Беруть козаки все, що тільки можуть узяти. Скидають з своїх коней прості сідла, застеляють коням спину татарськими, золотом гаптованими, чепраками; замість своїх сідел беруть татарські, сріблом та золотом ковані, з литими срібними стременами; беруть довгі шаблі і чингали і пихвами, обкладеними самоцвітами; деруть на онучі коштовні, повкові халати; геть скидають свою драну одягу і вбирають ся у саетову і кармазиному бусурменську. Чимало достало ся тут козакам і всякої срібної і золотої посуду. Були тут і московські срібні брати з корчиками, і високі польські кухлі, і

пугирі, і німецькі келихи. Все те добро пакують козаки у шовкові халати і віючуть на коней, а важкими килимами, що ніяк узяти, вулиці вистеляють.

Всі козаки беруть собі добро і набивають кипені червінцями і самоцвітами, тільки два козаки не беруть нічого. Ті козаки — побратими Шевчик та Зачепа. Їм не треба ні золота ні срібла. Вони бігають вузькими вулицями Бахчисараю зазираючи у всякий двір, у всякий куток. Вони розбивають брами, ламають і викручують защепа, відчиняють льохи і комори, але не за добром... Вони шукають тих, що дорожші їм за всяке добро, що причарували їх своїми пекучими очима і примусили забути все на світі і йти хоч і на край світа, хоч і на смерть, аби їх ще раз побачити.... Вони шукають Саньку і Марійку.

Чимало вже випустили вони на білий світ невольників і невольниць, багато знайшли замордованих, змарнілих дівчат, але тих, кого шукали, не знайшли.

Збентежені й шалені набігають вони доханського палацу і обігають разом з товариством безлюдні ханські покої, дивуючись на бусурменські ровкопші і примхи.... От і гаремні покої, де ще раз було повно безталанних чарівниць; але тепер тут немає нікого.... тільки по кімнатах розкидане всяке жіноче вбрання: хустки, чадри, зашпала та купами лежать шовкові подушки і килими, яких нікуди вже було євнухам узяти.

Вибігли козаки геть з душних поганих покоїв

на двір, шукати невольницьких льохів і тут біля саду спіткали старого невольника.

Це був дід Панас з України, що пробував у неволі вже сорок літ. Його захоплено у неволю тоді, як запорожці виїздили Дніпром, на байдаках, у лиман і, спаливши Очаків, вертали ся до Січі. А стала ся та пригода через те, що розбило хвилею у лимані той байдак на якому Панас був, і на дощці того байдака його ледве живого викинуло на Кримський берег.

Через скільки років неволі, купили його до ханського городу, як доброго садовника і пристановили до ханського саду. Тепер же, через велику старість і неміч, Панаса вже скільки років як пустили ходити по волі.

Побачив старий невольник козацьку шайку; запорожський оселедець і завзяту лицарську поstattь рідних січовиків, пригадав свої молоді літа і рідну Україну, і потекли дрібні сльози з старих його очей.

“Де невольники, діду?” питають його Іван і Грицько.

Хутко, не вважаючи на старість, веде Панас козаків до великого льоху. Гуртом розбивають во ни важку браму:: Росчинила ся вона і скамяніли козаки.

Так ось вона, неволя бусурменська — розлука християнська! — стогіном вирвало ся з козацьких грудей.

З світу бачуть козаки тільки густий морок, чу ють важкий дух, брязкання залізних кайданів, сто

гін недужих і замордованих на смерть, і радісний поклик тих невольників, що вже пізнали узброєних запорожців і зрозуміли, що це прийшла до їх давно жадана воля.

“Марійко!” гукає Шевчик.

“Саню!” кличе Зачепа.

Але під низькою стелею мура і серед великого галасу що збив ся у льосі, козаки самі не чуять свого поклику.

Один по одному виходять з льоху вязні на світ і цілують своїх братів по хресту, умиваючись сльозами. Всі муки, всі образи і знущання, що вони перетерпіли у неволі, зразу встали перед очима їх... І не йняли вони сами собі віри, що мали силу все те перетерпіти і пережити. Останні сили відлинули від замордованих і багато їх, виходючи з льоху, падали знесилені на землю.

Пішли козаки у льох глибше... Придивили ся очі до темряви і бачуть, що за цім льохом є ще другий, сумежний, а далі й третій..., і всі три льохи повні живого трупу. Тут лежали і живі люди, окуті міцним сном після надсилу важкої праці, тут були і хворі і такі, що сподівали ся вже останнього свого часу, погибаючи в своїй нечисті. По-де-куди люди були приковані до стін важкими ланцюгами... Це були ті, у котрих ніякі батоги, ніякі катування і муки не змогли знищити Божого духу і перевернути людину у тварюку..., ті, чії могучі душі й досі ще вишпурчали ся на волю з замордованого тіла, примушуючи своїх власників не коритись надсиллю і кривді і підмовляти до того й товариство.

Скрізь по льохах гукали Іван і Грицько своїх милех, але все було марно: вони не почули любних голосів.

Тоді повів Панас козаків ще до інших льохів а сам, забувши про старість і недужість, розпитував про рідну Україну, про те, хто тепер держить гетьманську булаву, хто полковником у його рідній Білій Церкві, хто кошовим на запорожжі..., і Христом-Богом благав, щоб не покинули козаки його старого у чужій стороні, у поганій неволі, без сповіди і святого причастя, а щоб узяли з собою і вивели у рідну землю.

Розчиняють ся всі невольницькі льохи по ханському подвірю, але ніде не знаходять козаки ані Марійки, ані Саньки.. І важко старому Панасови у своїй радості бачити їхнє горе.

“А чи дуже хороші ваші дівчата?” питає він на решті козаків.

— Моя, як метелик чепурна і як зоря хороша!
— одмовляє Іван.

— “А над мою кращої мабуть, не ма єна всій Україні!” — каже Грицько.

“Ну, так не по льохах шукайте, козаки, а по гаремах!” сказав Панас, сумно хитаючи головою. “А гареми тільки зараз повезли гарбами у Межигірє!”

Вдарила кров у серце козакам. Знову сідають вони на коней і знову бігають по Бахчисараю, та гукають до товариства, щоб приставали до їх і дали помочі догнати хана і вирятувати дівчат з гарему.

Не довго довело ся ї скликати. На всяке хистне діло між запорожцями завжди були охочі і через кілька хвилин чимало козаків, залипивши, або передавши товариству здобуте добро, пристали до Зачепи і Шевчика. Ще хвилина, і вже не суть їх коні у Межигірє, підіймаючись крученим шляхом все вище та вище у гори і покидаючи Бахчисарай далеко у низу, наче під ногами.

ХІ.

Голосно йде луна по Межигірю, понад річкою Качою, від скрипу немазаних татарських гарб, що довгою стежкою простягли ся поїд скелями.

Тісними купами сидять по гарбах ханські жінки і невольниці, запяті білими запиналами. Вони щасливі сьогодні, бо хоч і не зовсім вони на волі, але всеж таки бачать божий світ з його чарівною красою. Вони бачать блакитне небо, веселі зелені гори з величезними скелями, що звисли над шляхом і зазирають у прозорі води невеличкої річки, — рясні сади з височенними тополями, що вкрили всі долини, і усяких колірів квітки, що дивлять ся на їх своїми веселими очима з обох боків шляху... Вони почувають як подихає вільний вітрець..., той самий вітрець, що може тільки вчора був у їх рідних країнах, колихав вербу біля рідної хади, обвівав обличчя рідної неньки, або цілував в уста любого парубка... Вони до того ще чули, як щєбече і воркує вільне птаство, впиваючис коханням і щастям теплого місяця... І все те збуджувало і безталанних невольниць жагу до во-

лі, до власного щастя і кохання, ту жагу, що давно вже була замерла по їх замордованих душах..., і вони линуть думками у рідні країни і переживають давно минуле, але досі любе і дороге.

Не забув хан і про непокірливу Марійку. Її змагання і незгода тільки роздратовали його похоть, і він у думках смакував її дівочтво. Не відступить ся тепер старий ласун від цієї дівчини і не випустить її на волю, як не випускає кіт на волю мишинятко, коли загнав уже в його тіло свої гострі пазурі. Тим то тепер оба біч тієї гарби, на якій лежить Марійка, їде цілий десяток євхунів, і вартових, пильнуючи її, як своє око.

Марійку після вчорашньої ночі витягнули з льоху недужу і, оббанивши попшатовану батогом спину, поклали на задню гарбу.

Не дивить ся Марійка на чарівні краєвиди Ме жигіря, не слухає вона і пташиних пісень. Серце її опанувала розпука. Вона з очима загорнула ся у запинала і лежить чолом на подушці, гадаючи тільки про те, яку б собі смерть заподіяти, щоб зрятувати ся від лютого катування і від знущання над своєю душею і дівочим тілом. Не почуває її серце, що милий її тут близько, що вона не марно приймала муку, бо він її не забув, що мине може скільки хвилин, і він буде біля неї.

А милий справді близько. Вже винесли козаків добрі коні високо на кряж, звідки видно всю зелену долину Качі. Але тут козаки спинили ся, не знаючи у який бік повертати і як знайти ханський обоз по цих скелястих байраках. І хто його знає,

чи знайшли б козаки той обоз, як би чутке козаче ухо не почуло, як далеко десь і глибоко у долині лунає скрипіння немазаних гарб.

“Там, вони там!” гукають ватажки запорожської чати Шевчик і Зачепа, і миттю кидають ся поміж скелями у долину.

Ближче і дужче чуть гарби, хоч й скелі ховають їх від козацьких очей. Ще хвилина, і запорожці мов вихор закрутили ся побіля ханського обозу.

Кинули ся геть євнухи і варта, але мало кому довело ся втекти. Мов звір лютує Шевчик, рубаючи євнухів гострою шаблею і не вважаючи на їх благання про милосердя, бо у козаків немає милосердя до катів бусурменів.... Смерть всім!

Тут посеред стогну і гвалту, почувсь Шевчикові знайомий, любий поклик:

“Івась!”

Спустилася окровлена шабля, і промінь Божого духу заграв у осатанілій душі козака.

Оглянувсь Шевчик на той поклик і бачить на гарбі, скинувши геть білі запинала, стоїть його Марійка, його мила, і наречена і тремтючи простягає до його руки.

— Серце моє! Марійка моя кохана! гукнув Іван і, зскочивши з коня, зняв Марійку з гарби до себе на руки, мов дитину.

“Щастя ж моє! Бажаний мій! Не забув свою Марійку!” надсилу вимовляла Марійка, припадаючи до милого... І побігли сльози з карих очей дівчини, але не гіркі сльози, а солодкі, бо це були

сльози радісні, що полегшують душу і піднімають її до неба.

Міцно пригортають закохані один одного до серця, прислухуючись, як воно бється у грудях любої людини, і палко зазирають одно одному у любі очі, а через очі і в саму душу.... Де ж подівалися Марійчині муки?... Куди відкинула Іванова нудьга?... Мить одна — і все те зникло мов і не було ніколи ні неволі, ні муки, ні нудьги, а одвіку було тільки саме щастя!

Не скоро Шевчик згадав про свого побратима.

— Чи знайшов же й він тут свою милу? Чи й він же такий щасливий?

А Грицько стояв оддалеки з журбою на чолі... Він не знайшов тієї, кого шукав і навіть страчував уже останню надію, щоб знайти.

XII.

Ой, не гайтесь, запорожці, та поспішайте до дому, бо збігаєть ся до хана у гори превелика орда.

Довідавшись яким шляхом ускочили запорожці у Крим, хан на третій день, не дожидаючись, поки збереть ся орда, взяв ті двадцять тисяч комонників, які вже встигли збігти ся, і рушив з ними до Гнилого моря, маючи таку думку, щоб заступивши брід, яким перейшли козаки море, не випустити з Криму й жадного з їх. Через день за ним слідом мав іти його підручний мурза ще з такою ж великою ордою, яка за день і за ніч мала зібратися. Та-

ким робом хан сподівався згубити Сірка з усім запорожським військом, бо пробити ся з Криму через стіни і окопи Перекопу, під утиском ззаду великої орди хана, нічого було й наміряться, до броду хан мав певну надію запорожців не допустити.

Але хоч і хитрий старий хан, та не мудрійший за Сірка. Старий запорожських кошовий вгадав, що робитиме хан ще тоді, як тільки зібрав ся у похід, і через те він не тільки що не покинув броду але на всі боки поперед його поробив окопи.

Надійшов п'ятий день після того, як запорожці пішли руйнувати Кримські городи... Той саме день у який всі запорожці мусли зійти ся до броду.

Біля півдня наглядів Сірко, що наближається з південного краю велике військо, а коли почало те військо наближатись, то він у певнився, що то не товариство йшло, а вороже військо.

“Ну, діти!” сказав Сірко до козаків, розстановляючи їх по окопах, — “або поляжемо тут всі, як батьки наші за волю й товариство полягли, або діждемо, поки надійде товариство!”

І згадуючи минулі славні події батьків і дідів за Сагайдачного, Самійла Кішку і Хмельницького, міцно стояло козацтво, обороняючи окопи біля броду.

Роздивившись, що запорожців не більше як дві тисячі, татари кидали ся на окопи мов скажені, але запорожці підпустивши їх мало не до рівчаків, зустрічали пальбою з рушниць і тоді ті, поливаючи окопи кровю, повертали назад.

Так кидали ся татари на окопи багато разів

і не один раз уже трапляло ся, що не вважаючи на пальбу, вони штурмували деякі з окопів і вибивали у тому місці всіх оборонців; але Сірко у ту ж мить набігав у середину окопу з комонними козаками і вибивав, або витоштував кіньми всіх татар, які не поспішали ся втекти.

Вже не одну годину беть ся Сірко з ордою. Поперед окопами і по рівчаках вже лежать купи татарського трупу; чимало полягло тут і товариства. Кров християнська, зливаючись з бусурменською, збігає з окопів у синє море. Знемігли ся вже козаки, одначе ні у кого має думки про те, щоб рятувати свої душі і покинути товариство ворогові на поталу.

Тим часом атамани, памятаючи наказ кошового, повертали ся з кримських городів до броду.

Женуть козаки превеликі табуни коней і самими їдуть у двакинь, накладених всяким добром. Ведуть запорожці з Криму сім тисяч своїх, вирятувавши з неволі, земляків і шість тисяч бусурменски полонеників.

Зіходять ся запорожські ватаги у усіх боків.., але не має часу козакам привітатись, або роздивлятись, яке хто доскочив добро і здобич, бо прибіг козак з передньої чати і привіз вістку проте, що біля броду іде велика валка і орда зовсім отиснула кошового з його невеличкою частиною товариства.

Гаятись було ніколи, і отамани, порадившись і заховавши увесь ясир і здобич позаду, рушили з козаками до броду; щоб обдурити ж хана і щоб по думав він, ніби це не козаки йдуть, а татари, підня

ли вони ханські хоровги, що добули у Бахчисараї.

Бачучи здалеку свої коровги, хан справді думав, що то зібралась і підходить ще частина його війська, і радів, що одразу тепер задавить запорожців, алеколи наблизились козаки і вихорем налетіли на орду ззаду, у ханському війську збилося велике безладдя й мішанина. Передні татарські ватаги, не бачучи, що робить ся позаду, ще лізли на окопи, задні ж кинули ся на втіки, вкриваючи поле своїм трупом.

Мов люта звірюка набіг на татар Грицько Зачепа. Запекло ся ще дужче його серце помстою до бусурменів через те, що не знайшов він своєї. Йому тепер було однаково, чи жити, чи вмерти..., і дивлячись грізно й похмуро, мов Божа кара, він розкидав навкруги себе смерть своїм довгим списом і гострою шаблею. Поруч його і позаду лавою бігли козаки, витоптуючи копитами своїх коней легкодухих втікачів.

Але не всі й татари легкодухі. Є й поміж ними славні і завзяті звитяжці, що не тільки знацька вміють на ворогів набігати, але вміють і у очі смерти без жаху зазирати. Хто й не вірив би цьому, то сьогодні мусів би опевнитись, побачивши, як лізли татари на окопи Сіркового становища.

Найлютіший з усіх татар сьогодні Джумалі Ага. Він знає, що там, у козацькому таборі, його щастя, і світ його очей, кохана жінка Амина, з його кривим сином. У тих двох істотах, Амині і Гасанові, все його життя і без їх не має йому живо-

му вороття з цього окровленого поля. Через те джумалі непохибно вирішив аби пробитись між ворогами до козацького табору й відняти Амину, або покласти тут свою голову. Через те завзято беть ся Джумалі, і не одна вже чубата голова покотила ся на зелену траву від його кривої шаблі.

Тут, на цьому окровленому полі, недалеко від свого побратима гарцював і Іван Шевчик. Тільки сьогодні він беть ся зовсім неохоче і наче не своєю рукою.

Через що ж неохоче беть ся Шевчик? Чи він нездужає, чи може втомила ся молодецька рука, як рубав ся він понад Качою?.. Ні, не слабкий він, і рука молодецька вже давно відпочила, а тільки думки його і вся душа лине туди, назад, у табір, де покинув він свою наречену. Марійчині карі очі і рожеві губи кличуть його геть з цього проклятого поля, де стільки крови і муки, туди до себе, у табір, де чекають його любовці і милування.

Забув козак запорожський статут — не знатись з дівчатами і жінками. Замислившись про Марійку, милуючи її у своїх думках і турбуючись, щоб там у таборі, не скоїлось з нею чого лихого, він трохи відбив ся від товариства на бік і не вглядив, що прямує на його завзятий Джумалі Ага. От-от уже він близько... вже шабля бусурмена блиснула над козацькою головою... і тільки тоді опам'ятував ся Шевчик.

Опам'ятував ся, та було трохи пізно, бо хоч і вспів він підняти свою шаблю в гору і захистити нею голову, але ворог влучив його в плече...

Облив ся козак своєю кровю, але не вважаю-

чи на те, счепив ся з татариним битись. Бють ся звитяжці хвилину і другу... Слабішає Шевчик, сходючи кровю. От уже почуває він, що скоро випаде шабля з його знесиленої руки, і зніме лютий бусурмен його молоду голову. І сум, смертельний сум, взяв молодого козака за серце...

“Як? Вмерти тепер, коли одшукав він свою милу? Коли діждав своєї долі, свого щастя і радості?... Боже, поможи, дай сили! Дай ще пожити.... зазнати щастя, кохання!...” Так благав Бога Шевчик і, згадавши про побратима, з нудьгою шукає він його очима, сподіваючись від його порятунку.

Проте Зачепа й сам побачив вже лихо і вихорем летів до бойців... Ще мить — і затріпотів завзятий Джумалі Ага на гострому списі Зачепа.

Впав татарський звитяжець з коня на зелену траву, поливаючи її горячою кровю.... і смерть, смерть неблаганна, немилосердна почала спускати на його очі чорне заминало.

— Амина, Амина!... — хрипотіли його холодніші уста..., та ніхто вже не почув, що хотів сказати Джумалі своїй дружині у останню хвилину свого життя.

Схилившись з коня, дивить ся Грицько, як гаснуть очі у бусурменьського звитяжця, але не почуває його серце, що це ті самі очі, що їх цілувала Саня, та сама його мила, що цілувала колись і його, Грицькові очі.

“Радійже козаче! Ти помстивсь за своє зруй-

новане щастя, ти вбив свого розлучника і супротивця.”

Але Грицько не знає того. Його серце ще не вдовольнило ся кровю.... І покинувши мертвого Джумалі, він знов кинув ся доганяти татар.

Знесилений Шевчик повернув тим часом коня до табору. Козаки пробігли далі, і скоро Джумалі zostавсь один лежати у цьому кутку зеленого поля.

І лежить нерухомо татарський звияжець на змяткій траві. Дивлять ся його широко розплющені очі на блакитне небо, але не бачать його; високо випялись молодецькі груди, але не тріпоче вже в їх молоде серце, бо покинула вже душа тіло звияжця і полинула десь шукати горішнього царства.

А недалеко від цього місця, у козацькому таборі, між великою купою полоняників, тяжко тужить молода, побусурманена українка Санька і благає Бога, щоб дав він перемогу татарам над козаками. Вона забуло про те, що козаки — її брати, і по вірі і по рідній землі, і бажає їм загину, бо як не станеть ся того, то не бачити вже їй свого любого чоловіка Джумалі.

Тільки навдивовижу тут стало ся диво. У великому смутку і замішанню забула українка Санька про те, що давно вже зламала вона святий хрест і побусурманилась, тай почала молити ся праведному Богові християнському. Тому Богові, якому молила ся змалку, як поруч із матір'ю що-вечера стояла перед образами навколішках.

Далі схаменула ся бусурменка, що християнський Бог не схоче пособляти бусурменам, і почала про те саме молити ся Аллахові і Магометові.... Так розірвала ся на двоє і загинула душа цієї безпечної людини, що відцурала ся своїй віри і свого рідного краю....

Не дійшли до неба такі благання побусурманеної Саньки: не татари здолали козаків, а козаки вигубли велике бусурманське військо і геть прогнали у гори з рештою його орди.

ХІІІ.

Високо держить чоло славний кошовий запорожський Сірко. Радісно сяють його очі, оглядаючи криваве поле. Та байдуже, що між колькома тисячами повбиваних татар лежить мало не сім сот козаків славного війська запорожського. Серце старого запорожця, не сумує з того, а радіє і пишаєть ся. Воно щасливе з того, що не зрадили козаки стародавнім звичаям, не покинули товариство у пригоді і не осоромили козацької слави, слави війська запорожського. Не страхає Сірка стратити життя хоч кількох сот своїх козаків, а хоч і своє власне, а страхає занাপастити славу; бо люде, міркував він, народять ся нові, славу ж треба здобувати.... і народ, який занапастить свою славу, не легко й не скоро здобуде її знову.

Давши козакам після січі скільки годин відпочати, Сірко тут же у окопах з великою честю і з пальбою поховав козаків, що поклали свої голови за славу рідної України, а після того на ніч перей

шов на північну сторону Гнилого моря.

На другий день знову Сірко серед степу. Скільки оком глянь, простягало ся його військо. За військом ідуть побраті у полон бусурмени, за бусурменами — визволені з неволі християни; ще далі — великі табуни захоплених коней з усяким добром, а там аж, що вже й зовсім оком недосягнеш, ще йде частина запорожського війська.

Весело йдуть козаки. Далеко по безкрайому степу лунають голосні їх пісні про запорожське вільне життя, про козацьку славу, про вірне кохання і про недолю України. Не один вік проливали свою кров сини України у січах з бусурменами — татарами та турками. Не мало посиротіло на Україні за три віки малих дітей і без ліку загинуло українського люду у тяжкій неволі, поки тепер славний кошовий запорожський Сірко надщер бив таки міць Кримської орди. Як же й не радіти після того козакам? Як не радіти їм тепер, коли несуть вони з собою не тільки велику славу, але й велике багатство, якого не прогуляти мабуть за все своє життя, бо не лічучи скарбів і коней, що побрали запорожці, ще женуть вони силу заможних татар, за яких хан мусить заплатити добрий викуп.

От проминув Сірко й татарський Колончак, де козаки знову заняли великі гурти татарської худоби і, наблизившись до Чорної долини, отаборивсь на ніч, звелівши варити вечерю і пекти баранів стільки, щоб достало не тільки на військо, але й на весь яєир.

Тут за верею почув Сірко лиху вістку. Почув він, як поміж себе гомоніли козаки, що не всі українці визволені з неволі радіють тому, а що є й такі, що вже побусурманились і кленуть запорожців за те, що ті ведуть їх з Криму, що всі побусурманені шкодіють за Кримом, де у їх остали оселі, скарб, а де у кого так жінки, а у жінок чоловіки, бо всякому, хто ламав хрест, давали у Криму ґрунт і як чоловікови то — жінку бусурменку, а як молодиці або дівчині — то чоловіка бусурмена.

Ця лиха звістка гадюкою впила ся Сіркові у серце.

“Як же” — питав він себе “мусить жити нещасна Україна, коли її діти цурають ся її, продають її за ласощі й роскощі, перекидають ся хто в ляха, хто в москаля, а хто навіть в татарина, а би тим досягти собі легшої долі?”

І старий козак зрозумів, що не через Польщу, або Москву гине його рідний край, а через себелюбство і легкодухість його дітей. Тепер Сіркови очевидячки стало, що гетьмани Брюховецький та Попович (Самайлович) відрікали ся від вольностей України й українського люду не через що инше як через бажання добути собі тим ласку і подарунки від Московського царя. Він зрозумів, що через себелюбство, слідом за гетьманами, пішла мало не вся козацька старшина, що полізла у пани, відцуравшись своїх рідних братів, а дехто то й рідної мови. Тепер йому визначилось, що його рідна Україна через те зневолюєть ся, що половина старшини козацької перекуплена або підмо-

горичена московськими подарунками; що на ті подарунки московські бояри відбирають ті ґрунти і маєтки від тих з українців, що нехочуть відректи ся від своїх вольностей, і роздають ті ґрунти старшині, що продає волю свого рідного краю; що через те і повстала руїна на Україні, що вся старшина дбає тільки шпро себе; що тая отрута себелюбства опанувала не тільки українською старшиною, а навіть посіпльством, се-б то селянами, бо й ті, як він тепер почув, цурають ся свого рідного краю задля лакомства нещасного і тим знищують останню надію на вільне, власне і незалежне існування України.

І повняло ся залізне Сіркове серце великою помстою до тих, що зрадили своїй вірі і своєму краєві.

Не спав Сірко всю цю ніч під впливом тих тяжких думок, раннім же ранком звелів він зібрати до гурту всіх вирятуваних з Криму українців і інших людей, вдавших з себе у Криму християн, і сказав до їх таке слово:

“Чув я брати мої й сестри, що не всі ви радієте серцем, йдучи у рідні землі, а що є й такі між вами, що шкодіють за Кримом. Так от-що я скажу: силувати не буду нікого, бо яку ж з вас матиме користь рідна країна, коли приведу вас до неї силою... Хто хоче йти у рідний край, то ставайте праворуч, а хто хоче повернутися до Криму, переходьте в ліворуч!” І перейшли у праву руку всі босоногі, голоколінники, замордовані невольники й невольниці, а у ліву руку — вбраті у гарні і здебільшого, у татарські вбрання.

Ще дужче засмутило ся Сіркове серце, коли перелічив він лівобочних, бо їх були аж три тисячі, себ то мало не половина всіх, що видавали з себе християн. Про те, здавивши своє серце, Сірко сказав:

“Ну, що ж, коли відцурали ся вже своєї родини і рідного краю, то йдіть собі куди знаєте!”

І ніхто, чуючи ці слова і бачучи у ту мить старого кошового, не вгадав би. яке пекло обурювало його серце і що він надумав вчинити.

Маючи ще надію, що не зможуть ці люди, що повернули вже від його і пішли у південну сторону по своїй волі відцурати ся рідної землі, святої церкви, гробків своїх батьків і хат, де матері породили їх на світ, зійшов Сірко на високу могилу і дивив ся у слід полоняникам, чи справді вони підуть до Криму, чи може повернуть на Україну... А душа старого козака нудьгувала і благала Господа, щоб прихилив він хрещених до рідного краю і повернув їх назад... Але не вернули ся перевертні.... Поспішаючи до Криму, вони скоро зникли за кряжем.

А хто жще поспішає поперед усіх зродників, з малою дитиною на руках?.. Це Грицькова наречена, Вона не знає свого лиха, Не знає, що того, до кого вона так поспішає, вже не має на світі.... І біжить вона нетерпляче зеднатись з своїм чоловіком.

Вогнем печуть Сіркови очі те місце, де зникли зрадники. Все пекло, що палало в його серці, тепер в його очах. Це зразу бачили атамани, коли Сірко прикликав їх до себе, і вгадали, що буде

якесь лихо.

“А беріть брати отамани”, сказав Сірко, “три тисячі наймолодших козаків, доженіть тих, що продали святий хрест і рідний свій край за ласощі бу-сурменські, та всіх у пень порубайте!”

Здрігнули ся отамани, що таку силу людей треба вигубити але ніхто й словом копому не суперечив, бо всім було відомо, що за зраду рідній землі повинно зрадника карати на горло. Тільки один курінний спитав:

— Навіщо ж так багато козаків брати? —

“На те” одмовив Сірко, “щоб більше козаків бачило, що буває тим, хто відрікаєть ся своєї рідної землі і віри!”

Мовчки одібрали отамани молодих козаків з усіх курінів, не кажучи на що й до чого. Визначили йти і Грицькові Зачепі. Попав би і Іван Шевчик у ту ватагу, так не вигоїлась ще його рука, бо поразу у плечі було глибока.

Іван тепер лежить у таборі. Марійка прослала йому на зеленій траві з під його сідла чапрак, а у голови підмостила сідло, і Іванові любо так лежати. Любо через те, що його мила тут, біля його, ластівкою припадає, поразу оббанює, кривавицю поцілунками висушує. І поразу тая йому не болить, і охочий він був би так лежати все своє життя, щоб дивитись на свою дівчину і все слухати, як вона щечече, оповідаючи про своє життя у неволі.

Марійка вже розповіла своєму милому все, що було: і як її захопили татари, і як вона про-

бувала в неволи, і як на останці ханові у око впала.

Почувши оповідання про ту останню ніч, Іван вхопивсь за шаблю, але Марійка весело його заспокоїла:

“Все те, любий мій, минуло ся, і чести своєї не стеряла! Господь дав мені силу, а ти коханий, посів вирятувати!”

Сама Марійка розпитувала про матір і батька і про те, коли сам Іван був у останнє у рідному місті, Мишуринім Розі. У таких розмовах минали хвилини й години і цілі дні, але закохані того не помічали.... Їм здавало ся, що то була все одна хвилина.

Вибігли отамани з молодими козаками на кряж. Поперед їх розстлпла ся розлога Чорна долина, а по зеленій траві тієї долини мов комашня чорніли ті, що були колись їх братами і земляками а тепер стали ворогами. Тільки тепер, показуючи на чорну комашню, отамани виявили, що всіх тих зрадників, потурнаків, Сірко звелів скарати на горло.

І біжить уже та кара до безщасних, мов слухяна куля, випалена з Сіркової влучної рушниці... І падають уже задні втікачі, поливаючи кровю зелену траву долини. Упадають тепер побусурманені зрадники навколішки, хрестять ся і присягають ся знову хрест прийняти, аби їх було помилувано... Але не має їм покути і опрощення, бо не має й того, хто один мав силу спинити цю кару і подару-

вати їм життя... Прощайте всі надії на долю й життя!... смерть чекає всіх!...

Туманіють Грицькови очі, бачучи кров беззбройних. Не має в його очах того пекучого погляду, яким він дививсь, воюючи з ворогами. Немає й тієї міці в руці і того хисткого заміру, що був завжди. Небоязкий Грицько Зачепа, а весь тремтить і не наміє глянути у вічі тим беззбройним, що він рубає шаблюку... От ще когось набіг його кінь... Ще підняв Грицько окровавлену шаблюку....

“Гриць!” почув ся несамовитий скрик.

Козак глянув і впізнав ту, кого кохав, кого шукав... Пізнав безпачасний свою Саню, свою милу, по якій так боліло і нудьгувало його серце... Вона стояла захиляючи дитину рукою, а в очах її Грицько побачив і смертельний жах і благання... Благання простити її за зраду йому, Грицькові, і за зраду рідному краєві... і подарувати життя їй і дитині!...

— Саню! — хотів сказати козак, але не вимовив цього слова — уста його замірили...

Впала з руки козака гостра шабля до долу і скамянів він, не зводячи очей з тієї, що була його милою і йому обіцяла ся, але тепер з дитиною на руках бігла до Криму.

І зрозумів козак все. Зрозумів, що Санька не його, що вона побусурманилась, а його забула; що він мусить, по наказу кошового, вбити її, як зрадницю, і що він цього не зробить... Не зробить через те, що не має в світі такої сили, щоб примусила його встромити шаблю у те серце, яке він кохав

і кохає ще й зараз. Але не можеж він і зрадником стати і не послухати наказу кошового...

Всі ці думки прудкою й пекучою блискавкою промайнули в його голові і запекли ся у серці... І стало ся недобре діло... Гринько знайшов тільки один шлях до порятунку свого сумління: винявши з доляви ножа, він встромив його собі у серце, що не мало вже сили жити, і мертвий впав з коня, заливши горячою кровю ту, через кого загинув.

Не надовго й Санька пережила того, кому зрадила, бо тут же зняли їй голову інші козаки.

Іде Сірко чистим полем, схилившись до сідла, і думає тяжку думу.... Думку про розідраний на двоє його рідний край — Україну, колись вільну, веселу й багату, а тепер поруйновану, зубожану, зневолену і покривджену навіть своїми дітьми. Він знає, що його слава не зрятує України від недалекого сконаня, бо тією славою користується не Україна, а Московське царство... І гнітить його серце думка про темрявою вкриту будущину рідної України.

З тими думками надіхав Сірко до долини, що була рясно засіяна безголовим трупом побусурманених християн і з жалем у серці і сльозою на очах промовив:

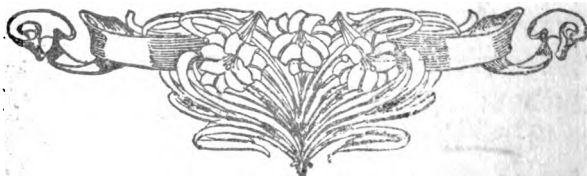
“Простіть мені, брати мої! Але ліпше вам спати тут до страшного суду Господнього, а ніж розплоджуватись у Криму на безголова рідній вашій землі, а собі, без святого хреста, на вічну погибіль!”

І поїхав засмучений кошовий геть від Чорної

долини; і піднявши своє військо, хутко повів його до Січі.

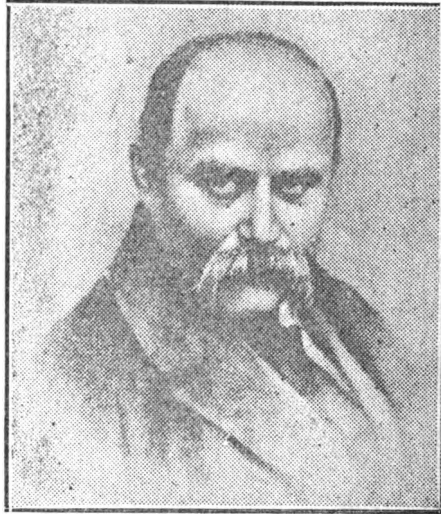
XIV

Ой, не в Січі козацтво, гуляє... та батька свого характеристика Сірка, славе — прославляє. Тужить хан Кримський, тиняючись по зруйнованому Бахчисараю, та Сірка кляне — проклинає. Скреготить зубами султан Махмуд у Стамбулі, знявши з пересердя голову своєму визирю. Ключуть орли і чорні крюки тіло зрадливої Саньки, що лежить у Чорній долині поруч з трупом загубленого нею козака Зачепи. А Шевчик Іван з своєю вірною дівчиною Марійкою вже до рідного села підїжджає, батькові й матері рідну дитину вертає і, взявши її за білу рученьку, веде до святої Божої церкви чесний шлюб узяти.

Гетьман Петро Дорошенко.

В кожній українській х.ті повинні знахо-
дитись портрети визначних українських му-

жів. Такі образи можна набути в Січовім
Базарі. Пишіть по каталогові на адресу:

SICHOWY BAZAR

34 E., 7th Street

New York, N. Y.

УКРАЇНЦІ! ВИ ЗНАЄТЕ ХТО БУВ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ?

Понисші книжочки Вам найкрасше резка-
жуть.

1. Ол. Неприцький-Грановський — Тарас Шевченко, про його жите і твори 20¢
2. Денис Лукіянович — Про Шевченкові твори 20¢
3. Кобзар. Тараса Шевченка, в оправі \$2.25
" " брошурований \$1.50
" " меньший \$1.00

SICHOWY BAZAR

34 E., 7th Street

New York, N. Y.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Написав много книжок, між ними є отсі:
Історія України . . . \$3.00, Про старі часи
на Україні . . . 40¢, Про батька козацького
Богдана Хмельницького . . . 35¢, Вільна У-
країна . . . 25¢. Пишіть на адресу :

SICHOWY BAZAR

34 E., 7th Street

New York, N. Y.

**PETER SLUSARCHUK
260 HANOVER ST.
BOSTON, MASS.**

